

מדרשיית אמי"ת קמה
מדרשיה תורנית מדעית קהילתית
לבנות בירוחם

תולדות עם ישראל – יחידה ו' + ט'

השוואה
גרז"ט-ג"ה 1939-1945

חוברת ג'
תשע"ה

ערכה וליקטה: ענבר ינאי

תוכן העניינים

שלבים במלחמת-העולם השנייה ובמדיניות הנאצים כלפי היהודים (תרצ"ט-תש"ה 1939-1945)

1. 1939-1941

- א. מהלך מלחמת-העולם השנייה עד לפלישה לברית-המועצות.
- ב. מדיניות הנאצים כלפי יהודי אירופה : אגרת הבזק, הקמת הגטאות.

2. 1941-1945

- א. מהלך מלחמת-העולם השנייה מהפלישה לברית-המועצות עד לסיום המלחמה.
- ב. שלבים בפתרון הסופי : פעולות אינזאגרופן, ועידת ואנזה, מחנות השמדה, חיסול גטאות, מצעדי המוות.

העמידה היהודית

1. חיי יום-יום בגטאות- הקשיים וההתמודדות עם התנאים הפיזיים והרוחניים : פעולות עזרה וסעד, חינוך ותרבות, לימוד תורה וקיום מצוות, תנועות הנוער ופעילותן. דוגמא מגטו ורשה.
2. גילויי אמונה : קידוש השם וקידוש החיים.
3. ההנהגה היהודית
- א. היודנראטים : הרכבם, תפקידיהם, פעולותיהם והדילמות שעמדו בפניהם בתקופה שלפני השילוחים למחנות ההשמדה ולאחריהם.
- ב. שו"ת בגטאות
4. התנגדות מזוינת בגטאות ובמחנות הפרטיזנים.
5. הצלת יהודים : ניסיונות הצלה של יהודים ע"י יהודים וע"י גויים, תכנית אירופה ("משאיות תמורת דם").

מדיניות ועמים (קבוצות ויחידים) לנוכח השואה

1. מוסדות וארגונים בין- לאומיים. הכנסייה והצלה האדום.
2. חסידי אומות העולם.

היישוב בארץ ישראל לנוכח השואה

פעולות עזרה וניסיונות הצלה של היישוב היהודי בארץ ישראל.

לאחר שואה

1. שארית הפליטה : ניסיונות שיקום, שיבה לארצות המוצא, תנועת "הבריחה", מחנות העקורים והקשר עם שליחי ארץ-ישראל.

מהלך מלחמת העולם השנייה עד לפלישה לברית המועצות

ב-1 בספטמבר 1939 תקפה גרמניה את פולין וכבשה אותה במלחמת בזק. גרמניה מספחת את החלק שלה כפי שסוכם בהסכם עם רוסיה (ריבנטרופ מולוטוב). צרפת ואנגליה מכריזות מלחמה על גרמניה.

- באפריל 1940 הנאצים פולשים לדנמרק ולנורבגיה. כיבוש נורבגיה העביר לידי הגרמנים בסיסי צי ואוויר שהעניקו להם יתרון בהמשך המלחמה. כיבוש נורבגיה מביא למינויו של וינסטון צ'רצ'יל בבריטניה, שהנהיג את ארצו עד לנצחון במלחמה.
- במאי 1940 הנאצים כובשים את הולנד, בלגיה וצרפת. ראש ממשלת צרפת פטן חותם על הפסקת אש ושיתוף פעולה עם הנאצים, בתמורה לשלטון עצמאי בדרום-מזרח וישי. באזור הצפוני שלטו הנאצים (צרפת מחולקת לשניים, חלק אחד הוא שטח כבוש והשני ממשלת וישי).
- ביוני 1940 הכריזה איטליה מלחמה על בריטניה וצרפת מתוך אמונה בנצחונה הודאי של גרמניה.
- היטלר החליט לתקוף את בריטניה אווירית כהכנה לכיבוש יבשתי. בקרב זה נחלו הגרמנים את תבוסתם הראשונה. הם אמנם לא הובסו בקרבות היבשה אך לקרבות האוויר הייתה השפעה

מורלית על אירופה הכבושה, על סטאלין ועל דעת הקהל בארה"ב. לכל אלה הייתה השפעה על העזרה הצבאית שהושיטה ארה"ב לבריטניה במהלך המלחמה.

- פברואר 1941 פלשו הנאצים בראשותו של רומל לצפון אפריקה.
- בולגריה, הונגריה ורומניה חתמו על הסכם עם היטלר והצטרפו למדינות הציר.
- עד מאי 1941 כבשו הנאצים גם את יוגוסלביה ויוון (הפיכת הבלקן לנקודת זינוק ממנה יקל עליו לתקוף את בריה"מ).

סיכום

הנצחון המהיר של גרמניה באירופה היה שילוב של יוזמה וחשיבה צבאית מקורית וחדשנית (מלחמת בזק) מול גישה תבוסתנית של המדינות שנכבשו ורפיון מוחלט של בעלות הברית בשלבי המלחמה הראשונים שבהם לא נערכו כל פעולות לחימה. חוסר התיאום בין מדינות המערב, הססנות יתר וחרדות, יריבויות פנימיות ואטימות היו גורמים חשובים בנצחון הגרמנים.

מדיניות הנאצים כלפי יהודי אירופה - 1939-1941 (עד הפלישה לבריה"מ)

חלוקת פולין והשפעתה על גורל היהודים

עפ"י הסכם ריבנטרופ- מולוטוב תפס הצבא האדום את מזרח פולין ואילו מרכז ומערב פולין נפלו בידי הגרמנים. עם כיבושה של פולין ע"י הנאצים היא מחולקת לשלושה חלקים:

- החלק המזרחי נכבש ע"י הרוסים (עפ"י הסכם ריבנטרופ מולוטוב).
- החלק המערבי של פולין סופח ישירות לגרמניה.
- החלק המרכזי של פולין שנקרא **גנרלגוברנמן** (שמו של הממשל הכללי אשר הקימו הגרמנים בחלקי פולין הכבושה, אשר לא סופחו), אשר בראשו עמד הנס פרנק. עיקר הגירושים כוונו לאזור זה, בו הוקמו מרבית מחנות ההשמדה.

☹ היהודים שסופחו לברית המועצות ואף יהודים שברחו לשם משטחים שנכבשו ע"י גרמניה, לא סבלו עד הכיבוש הגרמני ב-1941 מרדיפות על רקע גזעי-בשל היותם יהודים. גורלם היה קשה, אבל זאת מפני שהיו תחת שלטון קומוניסטי טוטאליטרי. היהודים שהגיעו לעומק סיביר הצליחו אף להמלט מהכיבוש הגרמני ב-1941.

⊖ היהודים שהיו בחלק שסופח לגרמניה ובשטח הגנרל גוברנמן¹ היו נתונים למשטר רצח ודיכוי וגיואיזציה עפ"י אגרת הבזק.

⊖ רבים מהיהודים בגנרל גוברנמן ברחו לברית המועצות בראשית המלחמה. חלק מהיהודים שהגיעו לפני בריה"מ ניצלו.

תהליכים עיקריים ביחס ליהודים בפולין לאחר הכיבוש

- **פעילות טרור** - עם כיבושה של פולין: הרג, מכות, שוד, גזיזת זקנים, התעללות, החרמת מבנים, שרפת ביכנ"ס, קנסות שמוטלים על היהודים, לקיחת בני ערובה עד התשלום.
- **גירוש המוני** של יהודים לאזור הגנרלגוברנמן ולאזורי הגבול של רוסיה.
- **עבודות כפייה** והקמת מחנות כפייה - מתוך מטרה כפולה: השפלת היהודים וניצול כוח עבודה זול, אך גם מטרה סמויה - מוות טבעי. לעיתים נחטפו אנשים ברחוב לצרכי עבודת כפייה.

- עוד לפני סיום כיבוש פולין פורסמו ההנחיות הראשונות כלפי היהודים **באגרת הבזק של היידריך**, ראש הס.ד. (שירותי הביטחון): תוכניות לריכוז היהודים, גטאות, מחנות עבודה.

אגרת הבזק/אגרת היידריך

מטרתה של אגרת הבזק: לפתור את שאלת היהודים בשטח הכבוש.

תוכנה של אגרת הבזק - צעדים בביצוע מדיניות הנאצים כלפי היהודים:

- ⚭ **ערעור בסיס חייהם של היהודים** ע"י בידודם, ריכוזם ונישולם. הרס הבסיס הכלכלי שלהם, ניצול רכושם המופקע וכוח עבודתם. כמו כן הוטל עליהם הארגון והקיום שלהם.
- ⚭ **ריכוז בגטאות** - תוך שנה כל יהודי פולין שבשטח השליטה הנאצית רוכזו בגטאות ליד צומתי רכבות או מסילות ברזל.
- ⚭ **הוקמו יודנרטים**, מועצת זקנים יהודיים, שהורכבו מאישים סמכותיים ומרבנים שנתרו, שיהיו אחראיות לריכוז היהודים ולטיפול בהם עפ"י הוראות הנאצים.
- ⚭ יהודים חויבו ללבוש את **הטלאי הצהוב** (אות קלון) **עבודות כפייה, מחנות עבודה**.
- ⚭ באגרת נמצא **הבחנה בין המטרה הסופית** לה נדרש זמן רב יותר לבין **השלבים השונים המובילים למטרה הסופית**.

חשיבותה ומשמעותה של אגרת הבזק

אגרת הבזק היא אחד המסמכים החשובים בהבנת הפתרון הסופי. במיוחד לאור העובדה שאין בידנו מסמכים המורים בפירוש על השמדת יהודי אירופה. רבים רואים בה את התשתית לפתרון סופי. לכך מס' הוכחות:

- התייחסות לשלבי ביניים, כל אחד מהם צעד לקראת הפתרון הסופי.
- המסמך צריך להישמר בסוד כמס.
- הקמת הגטאות ליד מסילות ברזל, פירוש של דבר שהגטאות הם תחנות מעבר בלבד להשמדה. (תחילת תהליך הגטואיזציה).
- האגרות נשלחו לאיינזצגרופן היחידות שמונו לטרור ולרצח היהודים.
- באגרת נאמר בפירוש הצורך לתאם פעולות בין הרשויות השונות, מכאן ניתן ללמוד על שיטתיות המראה על תכנון מדוקדק, מטרה ומסגרת קבועה.

¹ היהודים ששהו בשטחי הגנרלגוברנמן בפולין נחטפו לאחר הכיבוש לעבודות כפייה זמניות ובתחילת שנת 1940 נכלאו בגטאות סגורים ובעלי חומות בבדידות ובתנאים מחפירים. באביב הוחל בגירושם של יהודי הגנרלגוברנמן למחנות ההשמדה באזור לובלין. עד שנת 1944 חוסלו כל הגטאות בפולין.

הקמת הגטאות

המושג גטו

גטאות הוקמו באירופה במאה ה-16 (אטליה, גרמניה), אך הם היו שונים לחלוטין מהגטו החדש. עיקר מטרת הגטו הישן לבדד את היהודים מהחברה הנוצרית ולאפשר רק מגע כלכלי. ליהודים התאפשר לחיות את חייהם בגטו באופן אוטונומי ללא התערבות השלטונות וללא הגבלות על עיסוקיהם או על נישואיהם, ואילו בגטו החדש הוטלו מגבלות קשות על היהודים והם נכלאו למעשה ב"מכלאות אדם", בצפיפות איומה ללא תנאים בסיסיים ונשללו מהם זכויות אדם בסיסיות. הם גם שימשו כתחנת מעבר לקראת השמדה ולא מקום מגורים קבוע.

היהודים הוכרחו להתרכז בתוך אזורים מיוחדים אשר הוגדרו ונקראו "גטו". בהתאם להנחיות, מוקמו הגיטאות בצמתי רכבות כדי שהצעדים שינקטו מאוחר יותר בשאלת היהודים יהיו קלים לביצוע.

כל רכושם של היהודים הוחרם, הם גורשו מביתם והפסידו את מקור פרנסתם בן לילה. יהודים עובדי אדמה אולצו לעזוב את משקיהם ולעבור לערים הגדולות.

במערב פולין גורשו כ- 40,000 יהודים לתוך גטו ורשה הגדול מכלם, כ- 34,000 יהודים גורשו לתוך גטו לודג'.
לודג'.

מטרות הגרמנים בהקמת הגטו

טרור בגטו

המטרה: לערער את חיי היהודים מבחינה נפשית

- לרכז ולפקח על היהודים באזורים מוגדרים.
- הגטאות כמחנות מעבר- לא מגורי קבע, היהודים מיועדים לגירוש או השמדה בבה העת.
- מכשיר לחיץ חברתי כלכלי בין היהודים לסביבה הארית והפולנית. בכך לממש את האידאולוגיה הנאצית ולהגדיל את הייאוש לשבירה כלכלית מוחלטת.
- יש חוקרים הסבורים כי הגטאות שימשו כאמצעי להכחדה עקיפה, חיסול פיסי ע"י מניעת אמצעי קיום בסיסיים ללא הריגה בנשק. תמותה בדרך הברירה הטבעית. (גסיסה איטית תוך ביצוע עבודות כפייה בתנאי רעב קשים).
- הגטאות כמכשיר לניצול כוח עבודה זול של יהודים למאמץ המלחמה.

מיקום הגטאות ומבנה הגטו

- רוב הגטאות הוקמו ברבעים דלים שהיו צפופים ביהודים, רובם הוקמו בשנים 1939-40.
- הגטו מוקם ליד צומתי רכבות.
- בשלב ראשון הגטאות היו פתוחים וניתן היה לצאת מהם לבעלי מקצוע חיוניים מן האזור היהודי לאזור הפולני, בהדרגה נסגרו רוב הגיטאות. גטו לודג' היה הגטו היחידי שהיה סגור לגמרי ולא ניתן היה כלל לצאת ממנו.
- בשלב השני הגטאות גודרו בגדרי תיל, או בחומת אבן, ובשערי כולם הוצבו זקיפים.
- הגטו היה תחת פיקוח הגסטפו. היו גטאות בפיקוח גרמני קפדני, והיו גטאות שקיבלו יותר עצמאות.

קווים מאפיינים את משטר הגטאות

על אף ההבדלים בין הגטאות קיימים מס' דברים משותפים והם: הגטו כארגון פוליטי, הגטו כארגון חברתי כלכלי, הגטו כהזיה, הגטו כמכונה ההורסת את עצמה.

הגטו כארגון פוליטי

- הפרדה בין תושבי הגטו לבין הסביבה (קיים קשר מסוים בשירותים מסוימים).
- מערכת היררכית, פיקוח גרמני באופן אבסולוטי בביצוע (גיסטפו, יודנרט, והמון יהודי).
- פקידים יהודים כמו גרמנים יכלו להשתמש באמצעי כפיה ולנצל את חוסר האונים של היהודים.
- התגברות הפעילות הארגונית בגלל המצב המיוחד שנוצר (קשיים כלכליים, חברתיים, חינוך בריאות ורווחה). בשלבים מאוחרים עמדו הארגונים בפני קשיים רבים.

הגטו כארגון חברתי כלכלי

- לרוב נוצלו האמצעים הדלים שעמדו לרשות הוועדים עד תום לטובת הכלל (כגון הקמת בתי מלאכה, קורסים, בתי חולים).
- בד"כ לא שרר בגטו שוויון וצדק חברתי, היו תופעות של שחיתות.

הגטו כהזיה

- יהודי פולין רואים את הגטו כסוף כוונת הגרמנים (לא ידעו ולא האמינו שאכן יש תוכנית לפתרון סופי).
- פעילות ההנהגה היהודית הייתה מתוך הנחה שיש עתיד ותקווה ומכאן הפעילות התרבותית הענפה.
- ב-1943 היה ברור שיהודים מובלים להשמדה באקציות, ועל מרד בקנה מידה גדול לא ניתן לדבר ומכאן הפתרון "הצלה ע"י עבודה".

הגטו כמכונה ההורסת את עצמה

העובדה שהגטו היה שקט, שהתקיימו בו מערכות שונות כגון: חינוך, בריאות ועוד, היו חשובים לגרמנים מאחר וקיימו גטו מסודר שאפשר את ביצוע מלאכת ההשמדה.

אופן ניהול הגטו - תנאי החיים בו מגלים את מטרות הגרמנים

- מינוי יודנרטים - אשליה להמשך האוטונומיה היהודית והסוואה לפתרון סופי.
- צפיפות, רעב, אבטלה ותנאי תברואה ירודים - הכחדה איטית של היהודים ושבירת כוח עמידתם.
- עבודה במפעלים ובבתי מלאכה - ניצול כוח עבודתם של היהודים ומסווה לכוונות ההשמדה.
- מתן אמצעי כפייה ליודנרט - סיוע לנאצים במדיניות הפתרון הסופי.

מחנות העבודה

עבודות כפייה בוארשה, פינוי הריסות בתים

מחנה עבודה שימש לדיכוי וניצול עבודת האסירים לצרכים הכלכליים של הרייך והצבא הגרמני. במקביל לגירושם של יהודים מהחלק הפולני שסופח לגרמניה הוקמו עשרות מחנות עבודה בהם העבידו את היהודים בכל מיני עבודות כפייה, כך יכלו הגרמנים:

- להשפיל את היהודים.
- לנצל את כוח העבודה שלהם.
- להחליש אותם.
- ליצור אשליה של השארות בחיים "העבודה משחררת".

היהודים הועסקו בסלילת כבישים, חפירת תעלות, חטיבת עצים, פירוק מחסומים, הקמת ביצורים והקמת מחנות. כתוצאה מכך מתו רבים מרעב ומעבודה קשה.

שאלות מבחינות בגרות

1. "איגרת הבזק" של היידריך מתווה את המדיניות של הגרמנים נגד היהודים בראשית המלחמה. הסבר מדיניות זו על פי שני סעיפים מהאיגרת.

2. גורל היהודים בשנים 1939-1941 .

עם כיבוש פולין ע"י הגרמנים הועבר חלק ממנה לבריה"מ (עפ"י הסכם ריבנטרופ מולוטוב) וחלק אחר נשאר בשלטון הגרמני. הסבירי כיצד השפיעה החלוקה של פולין על גורל היהודים בכל אחד מהאזורים עד 1941.

מדיניות הנאצים כלפי יהודי אירופה - 1941-1945 (מהפלישה לבריה"מ)

מהלך מלחמת העולם מהפלישה לבריה"מ עד לסיום המלחמה

- יוני 1941 היטלר מפתיע את בריה"מ² ופולש אליה - **מבצע ברברוסה**. הגרמנים הטילו מצור ממושך על ללינגרד שארך כשלוש שנים, עד ל- 1944. קרוב לשלושה מליון תושבים סבלו מרעב נורא (היו מקרים לא מעטים של קניבליזם), ומקור של 20 מעלות מתחת לאפס.
- בקיץ 1941 הוחרפו היחסים בין ארה"ב ליפן, ארה"ב מנעה מכירת דלק ליפן והלאימה נכסים יפנים בארה"ב. על יפן היה לבחור בין שתי אפשרויות: לעצור את התפשטותה ולהיכנע לתכתיבים אמריקאים, או להמשיך ולהכות באמריקנים ובבריטים (התפשטות בדרום מזרח אסיה). דצמבר 1941 היפנים תוקפים את פרל הרבור בהוואי. זה מוביל לכניסת ארה"ב למלחמה.
- **סיכום**-עד שנת 1942 שלטו מדינות הציר (גרמניה, איטליה ויפן) שלטון מוחלט במהלך המלחמה, גרמניה באירופה ויפן במזרח הרחוק. לטעות של גרמניה בהתקפה על בריה"מ ולטעות של יפן בהתקפה על ארה"ב תהייה השלכה משמעותית על המשך המלחמה.

בסוף 1942 החלה בלימת מדינות הציר בשלוש חזיתות

- ב-1942 חודר הצבא הגרמני עד סטלינגרד שם הוא נעצר. בנובמבר 1942 צבאו של היטלר נוחל מפלה באל עלמין (ונעצר ע"י הבריטים).
- בנובמבר 1942 נוחת הצבא הבריטי ואמריקאי בצפון אפריקה ומשחרר את מרוקו אלג'יר וטוניס עד מרס 1943. זה אפשר ליצור ראש גשר לפלוש לסיציליה ולדרום איטליה (רק ב 1945 שוחררה כל איטליה).
- בקרב סטלינגרד פברואר 1943, צבאו של היטלר נכנע והחל נסוג מערבה מרוסיה.

גרמנים נכנעים ליד מוסקווה

סיכום- בסוף 1942 החלה בלימת מדינות הציר בשלוש חזיתות. סוף סוף החלו

מבצבים סדקים בשריון החזק של כוח הכיבוש הנאצי:

1. כישלון הגרמנים לכבוש את סטלינגרד

2. ניצחון הבריטים באל-עלמין

3. ניצחון האמריקאים את יפן בקרבות מידווי.

² הוא ראה ברוסיה ובקומוניזם אויב מס' אחד שחיסולו יבטיח את השליטה בבריה"מ.

- מתקפה סובייטית החלה מיד עם כניעת הגרמנים בסטלינגרד, במטרה לדחוק את הגרמנים מערבה ואח"כ לפלוש לגרמניה עצמה ולמדינות מזרח ודרום אירופה ולבסס את השליטה הסובייטית שם. הצבא האדום (הרוסי) משחרר באופן הדרגתי את פינלנד, המדינות הבלטיות ומדינות מזרח אירופה.
- הפלישה לאיטליה על ידי בעלות הברית הביאה למהפך פנימי באיטליה. מוסוליני הודח ואיטליה הצטרפה למדינות הברית. הגרמנים פולשים לאיטליה ובכך מרתקת כוחות גרמנים גדולים.
- הונגריה רוצה לפרוש מהברית עם גרמניה, תגובת היטלר השתלטות על הונגריה והקמת ממשלה פשיסטית.
- יוני 1944 הפלישה לנורמנדי והקרב על צרפת- נחיתת כוחות הברית בצרפת ושחרורה. שחרור בלגיה.
- אפריל 1945, גרמניה נכנעת, יפן מסרבת להיכנע למרות המפלות (4615 טייסי קמיקז נהרגו). ארה"ב מטילה שתי פצצות אטום על יפן.

אירועים מרכזיים בשנים 1935-1945

1935	1936	1937	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
מרס - הטלר מתנער מהסכם ורסי ומחדש את הגיוס ומגדיל את הצבא.	מרס- צבא גרמני נכנס לחבל הריין. אוקטובר- ציר רומא ברלין.	אפריל- ברית צבאית בין גרמניה ליפן.	מרס- סיפוח אוסטריה ספטמבר- הסכם מינכן אוקטובר- גרמניה כובשת ומספחת את חבל הסודטים.	אוגוסט- הסכם ריבנטרופ מולוטוב. ספטמבר- גרמניה פולשת לפולין. הצבא האדום נכנס למזרח פולין.	אפריל- הפלישה לדנמרק. מאי- הפלישה להולנד ובלגיה. יוני- כניעת צרפת.	יוני- מבצע ברברוסה דצמבר- פרל הרבור והדחת מוסוליני. ארה"ב מצטרפת למלחמת העולם.	אוקטובר קרב אל עלמיין. הפיכה באיטליה והדחת מוסוליני.	פברואר- כניעת הגרמנים בסטלינגרד. אפריל- ועידת ברמודה.	יוני- נחיתת הכוחות בנורמנדי.	פברואר- ועידת יאלטה. מאי- כניעת גרמניה. אוגוסט פצצת אטום על יפן וסיום המלחמה.

כיבוש בריה"מ

המניעים/מטרות של גרמניה לפלישה וכיבוש בריה"מ

- **מניע אידיאולוגי**
 - א. היטלר מעולם לא ויתר על כוונתו לממש את החלום של מרחב מחיה לעם הגרמני בשטחי בריה"מ ולשעבד את הגזע הסלבי הנחות.
 - ב. חיסול רוסיה יביא לחיסול הבולשביזם השנוא מכול. כל הצרות ונושאי היהודים (היהודים מזוהים עם הבולשביקים).
- **מניע פוליטי**
 - א. היטלר היה משוכנע שכל עוד שבריה"מ לא תיכבש, אנגליה לא תכנע.
 - ב. ברית המועצות הייתה נקודת מוצא לפריצה לעבר מאחזים קולוניאליים של בריטניה וצרפת במזרח התיכון ובארצות אסיה ואפריקה.

ההשלכה ביחס ליהודים

מעבר ממדיניות שהייתה בעבר של ריכוז יהודים, כליאה בגטאות ורצח איטי, למדיניות של **רצח שיטתי באמצעות האיינזצגרופן**. יש לציין ששם היהודים תחת השלטון הנאצי גדל בכ 2,500,000 יהודים (מזרח פולין, המדינות הבלטיות, ובריה"מ)

מדוע החל הרצח ההמוני של היהודים עם הפלישה לברית המועצות?

- תוספת של מיליוני יהודים עם הכיבוש, הריחוק מהתקשורת העולמית והאפשרות לבצע רצח בברית המועצות.
- אמונת הנאצים כי הקומוניזם מזוהה עם היהודים השמדת היהודים תביא להעלמות הקומוניזם.
- בשלב זה בעקבות הניצחונות כבר הוסרו כל הבלמים המוסריים בגרמניה. המלחמה בעיצומה והעולם לא ישים לב.

שלבם בפתרון הסופי

הקדמה

אין מסמך שקובע מי, מתי, וכיצד הוחלט על השמדה טוטלית. ההוראה לפתרון סופי נתנה כנראה בע"פ. כיום מקובל לחשוב שההחלטה על רצח יהודי בריה"מ קדמה להחלטה על רצח כלל יהודי אירופה. הפתרון הסופי החל ביוני 1941 בעזרת עוצבות המבצע (איינזגרופן), הם הוסמכו להוציא להורג אוכלוסייה אזרחית, במיוחד יהודים.

הפתרון הסופי הוא שמה של התכנית המקיפה ביוזמתו של היטלר לפתרון בעיית היהודים בדרך של רציחת יהודי אירופה כולם עד האחרון בהם. ההחלטה על רצח יהודי בריה"מ קודמת להחלטה על רצח כלל יהודי אירופה.

מדיניות הנאצים ממבצע ברברוסה עד סוף המלחמה – פתרון סופי

- ייחודה של שואת העם היהודי משואות של עמים אחרים בשתי נקודות מרכזיות:
- **היסוד האידיאולוגי הגזעני** – גזר דין מוות על מי שחטאו שנולד ליהודים. היהודי נחשב כשטן, כהתגלמות כל רשע, כטפיל, השואף להשתלט על העולם ולהרוס את הגזע העליון.
 - **היסוד האוניברסלי** – מדיניות של רצח כולל בכל מקום בעולם בו מצויים יהודים בעולם. האופן הגלובלי העולמי אין לו תקדים בהסטוריה האנושית.
 - **היסוד הטוטלי** – המאפיין את מדיניות הנאצים בתקופה זו היא ההחלטה על **פתרון סופי** שמשמעו תוכנית כוללת של הנאצים לפתרון "בעיית היהודים", מכונת השמדה שהופנתה כלפי היהודים במטרה לקיים השמדה טוטלית ("ג'נוסייד" דהיינו השמדת עם) של העם היהודי עד האחרון שבהם.

הפתרון הסופי היה שיאה של המדיניות הנאצית האנטי-יהודית שהחלה בשנות השלושים עם הניסיון לכפות הגירה. ההחלטה על פתרון סופי לא נפלה במועד מסוים אלא הבשלה התנהלה בשלבים. השלב המכריע היה כנראה בסתיו 1941 על רקע ההכנות לפלישה לבריה"מ.

I איינזגרופן- עוצבות המבצע

ההחלטה על רצח יהודי בריה"מ הייתה ככול הנראה ביולי 1941. עוצבות המבצע הסתייעו במשתפי פעולה מקרב המדינות הבלטיות, במשתפי פעולה אוקראינים. היחידות פעלו באופן הבא: היהודים נצטוו להירשם אצל ה"וועד היהודי" בטענה שהם נשלחים למחנות עבודה, אך למעשה הוצאו היהודים אל מחוץ לעיר בד"כ אל חפירות אנטי טנקיות, שם נצטוו להתפשט לרוץ לבור ושם נורו. ביער פונאר נרצחו כ- 70,000 יהודים, ובאבי – יאר (ליד קייב), גיא ההריגה הנורא מכולם, נרצחו 33,000 יהודים ביומיים. הגרמנים פירסמו מודעות בהן נקראו היהודים להתייצב בבקר לשם העברתם ליישובים אחרים. הם הופנו לצעוד עד שהגיעו לגיא ההריגה. הם נאלצו למסור את חפציהם ולהתפשט ולאחר מכן נורו למוות.

המטרה להשמיד את כל היהודים באזורים אלה נכשלה. הם הצליחו להשמיד "רק" כ-500,000 יהודים. הסיבות לכך:

- א. קשיי המלחמה.
- ב. הזדקקות לכוח העבודה של היהודים.
- ג. תנאי החורף שהקשו על ביצוע הרצח.

עם התמשכות רצח היהודים ע"י האיינזצגרופן החלו מבצעי הרצח להתלונן על הסבל הנפשי הנגרם להם מרצח נשים וילדים. הפתרון שנמצא היה משאיות של גז.

בנובמבר 1941 חלק מיהודי בריה"מ הומתו ע"י גז שהוזרם מצינור פליטה של מכונית. כך נמנע "קשר עין" ישיר עם הנרצחים. הרצח המשיך להתבצע ע"י יחידות האיינזצגרופן. בברלין הורכבו ארגזים גדולים על שלדות משאיות והותקנו צינורות להזרמת גז מהמפלטים (האזוסט) לתוך הארגזים האטומים. לאחר פתיחת הדלתות יצא עשן סמיך ואח"כ ערימה של בני"א מעוותים.

פונאר, יהודים עם עיניים קשורות מובלים לשטח ההריגה

ועידת ואנזה ינואר 1942

מטרותיה:

1. תיאום בין הגופים השונים המטפלים ביהודים בבצוע הפתרון הסופי לשם ארגון, קידום וייעול התהליך של השמדת יהודי אירופה.
2. השלטת סדר בכל אזורי הכיבוש לגבי גורל היהודים. החלת מדיניות אחידה לכל היהודים בשטח הרייך.
3. הכרה רשמית בסמכותו של היידריך כאחראי על פתרון הבעיה היהודית.

השתתפו: היידריך- ראש מנגנון הבטחון, נציגי המפלגה הנאצית, נציגי משרדים ממשלתיים בכירים.

משמעותה וחשיבותה

ועידת ואנזה לא באה לדון בהחלטה על פתרון סופי אשר הוחלט קודם לכן והוחל שבעה חודשים קודם (הרצח באמצעות האיינזצגרופן) אלא **מטרתה הייתה לדון בדרכים ליישום ההחלטה ולהרחבת היקפה. המעבר מרצח על בסיס מקומי, למבצע מתוכנן הכולל את כל יהדות אירופה.** ועידת ואנזה נתנה את האור הירוק ופתחה את מסע השמדת היהודים היקפו המלא והכולל, קבעה דרכים ליישומן והניחה את הארגון השיטתי של המבצע (משפטים כמו: "לסרוק את אירופה מהמערב למזרח " פתרון סופי" "טיפול בהתאם").

מן הפרוטוקול של ועידת ואנזה ניתן למצוא הוכחות לתפיסה הנאצית של השמדת היהודים:

- **טוטליות**-להגיע לכל יהודי באשר הוא.
- **גלובליות**-התרחשות כלל אירופאית, הטרנספורטים מביאים יהודים מכל קצוות אירופה להשמדה.
- **מרכזיות**-גיוס כל המערכות למשימה מרכזית המבטאת את האידיאולוגיה של המשטר. מעתה רוב מרצו של האס אס מכוון להוביל את היהודים למחנות ההשמדה.

השוואה בין מבצע ברברוסה לבין ועידת ואנזה

מבצע ברברוסה	ועידת ואנזה	המשותף
השינוי בבצוע מדיניות הנאצית כלפי היהודים מעבר להשמדה, לרצח עם לפתרון סופי.		
רצח המוני של יהודים בשיטת הירי הישיר ע"י האיינזצגרופן. הרצח בעל אופי מקומי	-ארגון שיטתי של מבצע ההשמדה -תיאום בין משרדי הממשלה והס.ס. הרחבת גבולות ההשמדה לכלל אירופה וצפון אפריקה.	הביטוי השוני

מחנות ההשמדה

הקמת מחנות השמדה

בפולין הוקמו 6 מחנות השמדה בהם הושמדו כ-5 מיליון יהודים ולא יהודים. במחנות ההשמדה חל שינוי מרכזי באופני הרצח. היה זה רצח המוני, באתר קבוע, אליו הובאו היהודים. המעבר אל מחנה השמדה נבע מאי שביעות רצון מקצב התקדמות הרצח.

מחנות ההשמדה הם:

חלמנו- מחנה ראשון הוקם בדצמבר 1941 נרצחו בו כ-310,000 יהודים. בחלמנו הוצבו שלוש משאיות גז גדולות, תוך 10 דק' נחנקו הקורבנות מגז הבעירה של מנוע המשאית. הגופות הושלכו לקברי המונים ביד אסירים יהודים.

בלז'ץ, סוביבור, טרבלינקה - הוקמו במסגרת מבצע ריינהרד להשמדת יהודי הגנרלגוברנמן. ממרץ 1942 ועד נובמבר 1943 בבלז'ץ נרצחו כ-600,000 יהודים, בסוביבור נרצחו כ-250,000 בטרבלינקה נרצחו כ-870,000 יהודים.

מיידנק -ב-1940 היה מחנה עבודה לשבויים רוסים והפך ב-1942 למחנה השמדה. הושמדו בו כ-200,000 יהודים. נבנה בו בניין משרפה (קרמטוריום) ענק ובו חמישה תנורים. במחנה זה הגרמנים לא הספיקו להשמיד את תאי הגזים ורוב צריפי האסירים.

אשוויץ- נרצחו כמיליון וחצי יהודים. הגדול מבין מחנות ההשמדה. שלושה מחנות באושיץ: 1- מחנה ריכוז עבור הפולנים, 2- בירקנאו מחנה להשמדת היהודים ומחנה שלישי -מחנה עבודה. כמו כן נערכו ניסויים, ובין הרופאים הבולטים באכזריותם היה ד"ר מנגלה. באושוויץ היו ארבעה מתקנים של תאי גזים שלכל אחד מהם היה כושר הריגה של 6000 נפש ביום. את פניו של מי שנכנס בשערי מחנה אושוויץ, קידמה הכתובת בשער המחנה: "העבודה משחררת". על זרועם של המועברים לעבודה הוטבע מספר.

אשוויץ

קיומם של מחנות השמדה והפעלתם היו סודיים ביותר והופעלה מערכת הטעיה כדי להסתיר את עצם קיומם של המחנות, מבחוץ נראו מחנות ההשמדה כמחנות עבודה או מחנות ריכוז. כנראה ביולי 1941 החלו הנאצים בהשמדה המונית ע"י גז במחנות השמדה.

באביב 1942 מתחיל רצח שיטתי של יהודי פולין הכלואים בגטאות, הם נשלחים לאקציות (משלוחים למחנות השמדה), ולא מודעים למטרת הנאצים השמדה ע"י גז. מכיון שלא היו מספיק מתקנים המוניים להשמדה קבע הממשל האזרחי סדר עדיפויות לרצח, בראש הסדר עמדו יהודים בלתי כשירים לעבודה. יש לציין שעל אף המפלגות שהנאצים מתחילים לספוג הם ממשיכים במלאכת השמדת היהודים.

מדוע הוקמו מחנות ההשמדה העיקריים בפולין?

- מיקומה הגיאוגרפי של פולין, מרכז אירופה וצומת רכבות.
- הגרמנים לקחו בחשבון שהאוכלוסייה הפולנית אנטישמית ולא תסייע ליהודים.
- בפולין ריכוז יהודי גדול, הקלה במלאכת ההשמדה.
- אזור הגנרל גוברנמן מלא ביערות וביצות, מכאן ניתן להסתיר את הרצח.

ברכבת

תהליך ההשמדה

הגירוש

היהודים גורשו מהגטאות ונמסר להם שהם מפונים לאזור ההתיישבות במזרח.
ה"אקציות"
הוצאה של היהודים בכפיה למחנות ההשמדה באמצעות רכבות.

■ **רכבות המוות** - בהם נשלחו היהודים בקרונות משא ללא מים ומזון סגורים ונעולים במשך שעות או ימים. כדי להקטין את מספר ההובלות הוכפל מספר הנדחסים לקרון. רכבות רבות נאלצו לשהות שעות ארוכות בתחנות, עד שרכבות צבא יעברו במסילה. הקרונות לוו במשמרות חמושים שירו בכל אדם שניסה להימלט מהרכבת בעת הנסיעה.

■ **ביצוע הרצח** - מחנה ההשמדה נחלק לשלושה חלקים: **מגורים** בו התגוררו אנשי הסגל והאסירים היהודים, **תחום הקליטה** בו קיבלו את היהודים, הפשיטו אותם ולקחו את חפציהם, ו**תחום ההשמדה** בו היו תאי הגזים.

היהודים הורדו מהרכבת, נשלחו לצריפים להתפשט, ומשם הישר דרך הצינור לתאי הגזים. הגברים הופרדו מהנשים. הנשים והילדים היו ראשוניים למקלחות. חלק מהנשים הושארו לעבודה במחנה (זונדר קומנדו). בנים מעל גיל 16 וגברים עברו סלקציה לכשירות לעבודה, הכשירים נשארו כעובדי המחנה.

■ **תאי הגזים** - הופעלו ואח"כ הוצאו הקורבנות ע"י הזונדר קומנדו, עקרו שיניים והעבירו את הגופות למשרפות או שרפו אותם בבורות ענק.
היהודים שהוצאו מן המשלוחים להשמדה, והועסקו בעבודות פיסיות הנחוצות להחזקת המחנה, הוצאו להורג לאחר מספר שבועות והוחלפו ביהודים ממשלוח חדש.

דרכי ההסוואה של הגרמנים בביצוע ה"פתרון הסופי"- כלפי יהודים ומדינות העולם:

- סודיות מוחלטת - העברת פקודות בעל פה, ניסוחים מוצפנים, הסתרת התכנית. ככל הנראה לא נכתב שום מסמך רשמי ברור של היטלר המורה על ביצוע הרצח.
- הטעיות מכוונות - ליהודים לא נאמר כי הם מובלים להשמדה. הנאצים עשו הכנות כאילו מדובר בהעברת היהודים ל"מזרח". נעשה שימוש במילים "יישוב מחדש", "העבודה משחררת" מקלחות", גלויות דואר", ותזמורת באושוויץ (רק כלפי היהודים).

"העבודה משחררת"

- גטו טרזינשטאדט - הוקם כגטו לדוגמה והצלב האדום הוזמן לבקר בו. לפני בואה של הועדה נערכו גירוש לאושוויץ כדי להפחית את הצפיפות, נפתחו בו חנויות מדומות, בית קפה, בנק, גני ילדים, בתי ספר. העיר התכסתה בגינות פרחים והנאצים הוציאו סרט תעמולה על חייהם החדשים של היהודים.
- הקמת יודנרט - הסוואה לאוטונומיה פנימית.
- אישור לארגוני סיוע לפעול בתוך הגטו.
- הסוואת מחנות ההשמדה ביערות רחוק מהמערב, במקומות מבודדים מעיני האוכלוסייה.
- פינוי המחנות מכל עדות מרשיעה והובלת אנשים שנשארו בחיים בצעדות המוות לעבר גרמניה.
- שרפת קברי אחים כדי לטשטש ראיות.

גוויות של יהודים שכשלו ונורו
במצעדי המוות

חיסול הגטאות ומצעדי המוות

לקראת סוף המלחמה (חורף- אביב 1945), בעקבות מתקפת הצבא האדום במזרח והפלישה האמריקאית במערב, עם התקדמות בעלות הברית, פונו היהודים מהמזרח לכיוון גרמניה, תוך התעללות מצעדי שיירות אסירים יהודים ולא יהודים תחת משמר גדול לאורכן של מאות קילומטרים עד לאפסית למעלה ממאה אלף יהודים ניספו בצעדות אלה כתוצאה מן התשישות, הרעב, הקור, אי הסיוע של האוכלוסיה המקומית וההתעללות באסירים ורציחתם בידי השומרים המלווים. מי שנפל נורה מיד, רבים מהם מתו בדרך ולא זכו לשחרור. מניע אפשרי של הגרמנים לקיום צעדות המוות:

- הרצון של הגרמנים להסתיר את מעשיהם עד הרגע האחרון מפני בעלות הברית דרך פינוי המחנות והעברתם לאזורים שעוד נותרו בשליטת גרמניה.
- אדיקות במטרה להשמיד ולחסל את הגזע היהודי.
- יתכן ורצו ביהודים כקלף מיקוח עם המערב.
- יתכן ורצו לנצל את היהודים ככוח עבודה בגרמניה.

סיכום-דפוסי הפתרון הסופי

- יולי-דצמבר 1941 – רצח יהודים בסמוך למקום מגוריהם בירי לבורות או במשאיות גז ניידות.
- מדצמבר 1941-מערב למחנה הקבע חלמנו: המתה בתוך משאיות גז קבועות.
- ממרץ 1942-מבצע ריינהרד, הקמת מחנות השמדה בלז'ץ, סוביבור וטרבלינקה.
- מאביב 1942- הקמת מחנות המוות, מיידניק ואושוויץ בתי חרושת למוות.
- ינואר 1945-מאי 1945 צעדות המוות לכיוון גרמניה.

הגורמים שהשפיעו על כוח העמידה של אסירי המחנות

- סולידריות אנושית: עזרה הדדית, תמיכה נפשית.
- פעילות מחתרנית שנתנה תקווה למילוט.
- אמונה דתית, קידוש החיים.
- הרצון לשרוד ולהעיד על מה שקרה.
- התקווה לשחרור עם התקרבות הצבא האדום.
- הרצון לנקום.

משמעותו וייחודו של הפתרון הסופי:

הנאצים ידעו שהפתרון הסופי הנה פעולה יקרה ומזיקה לעצם המלחמה, והשאלה מדוע המשיכו בה? מתוך מסמכים ועדויות היסטוריות אנו יודעים שבמוחם של הנאצים נגזר דין העם היהודי לכליה. היהודי הוצא מחוץ להגדרה של אנושי, היהודים הם התגלמות של כל מה שעוין את הנאצים. האויב המוחלט והמסוכן ביותר לעם הגרמני. מכאן שחיסולם חייב להיות מוחלט. **מכאן שהשמדת העם היהודי אינה אמצעי להשגת המטרה אלא המטרה עצמה.** זוהי אולי הדוגמה היחידה בה אידיאולוגיה יושמה בשיטות מדעיות מודרניות במטרה להכחיד עם שלם.

שאלות מבחינות בגרות

1. מדיניות הגרמנים והעמידה היהודית. במה רואים החוקרים את ראשית הפתרון הסופי? במה הייתה ועידת ואנזה נקודת מפנה בתהליך הפתרון הסופי.
2. מה היו צעדות המוות? הצג מניע אפשרי של הגרמנים לקיים את צעדות המוות.
3. גורל היהודים תחת הכיבוש הנאצי.

- הסבר במה האירועים בבאבי יאר ובפואנואר מבטאים שינוי במדיניות הנאצים כלפי היהודים, והסבר מדוע התפתחות המלחמה אפשרה שינוי זה.
4. גורל היהודים בתקופת מלחמת העולם השנייה מהו הפתרון הסופי. הסבר את התפקיד שהיה לוועידת ואנזה בפתרון הסופי.
5. במה הייתה הפלישה לברית המועצות (מבצע ברברוסה 1941) נקודת מפנה במדיניות של הנאצים כלפי היהודים ומדוע?
6. מלחמת העולם השנייה וגורל היהודים. הציגי שני מניעים של הגרמנים לכיבוש ברית המועצות (יוני 1941) והסבירי את המפנה במדיניות הנאצים כלפי היהודים עם כיבוש זה.
7. "מבצע ברברוסה" (1941) וועידת ואנזה " (1942) מבטאים שינוי בביצוע מדיניות הנאצים כלפי היהודים. מהו השינוי וכיצד הוא בא לידי ביטוי בכל אחד מאירועים האלה.
8. צייני שני דרכי הסוואה בהם השתמשו הנאצים כדי להסתיר ממדינות העולם את מדיניותם כלפי היהודים.
9. תארי שני גורמים שחיזקו את כוח העמידה של אסירי המחנות.

העמידה היהודית

הקשיים וההתמודדות עם התנאים הפיזיים, הרוחניים והמוסריים

הקשיים בגטו:

צפיפות - עשרות אלפי יהודים נדחסו בצפיפות בלתי אנושית שהפכה את חייהם לבלתי נסבלים. אנשים רבים חסרי בית תעו ברחובות, גרו וישנו בחצרות הבתים או בבתי מעבר לפליטים. בגטאות הגדולים הגיעה הצפיפות לשמונה עד עשרה איש ויותר בחדר אחד. אנשים נמלטו לרחובות וצעדו שם במשך רוב שעות היום. הגטו דמה, מחוץ לשעות עבודת הכפיים, לכוורת דבורים, כאשר הרחובות הומים מבני אדם העושים דרכם ללא תכלית מרחוב לרחוב.

רעב - בגטאות ורשה ולודז' היה רעב נורא. מנות המזון שחילקו הגרמנים היו קטנות מאוד ולא הספיקו לצרכי הגטו. מנה לנפש הכילה כ- 15 אחוז קלוריות בלבד מן המנה היומית לה זקוק האדם. איכות האוכל הייתה פעמים רבות באיכות ירודה, לח או נגוע בתולעים, רקוב או קפוא.

מחלות ותמותה - הקור, הרעב והצפיפות גרמו להתפשטות מחלות מדבקות בין תושבי הגטו. מגפת הטיפוס גבתה חללים רבים. המאבק במחלות עקב תנאי החיים הקשים והמחסור בתרופות היה בלתי אפשרי. יהודים גססו למוות במאות ואלפים - ברחובות, בבתים ובחצרות.

בעיות מוסריות בהן לא נתקלו היהודים קודם לכן, כמו:

- האם להעלים את עובדת היותי יהודי (קידוש החיים) או להצהיר על מוצאו היהודי ובכך להסתכן במוות (קידוש ה') מדובר גם בתעודות נוצריות מזויפות.
 - עובדים בגטו שקבלו תעודות חיים עליהם ניתן לרשום אישה ושני ילדים. מה עם הילד השלישי?
 - האם לצאת ליער בלי המשפחה ו"להפקיר" את בני המשפחה או להישאר עם המשפחה ולא לצאת ליער.
 - האם לברוח לבד מן הגטו ובכך להבטיח את החיים. אחריות קולקטיבית - בריחתי מהגטו תפקיר את המשפחה, השכנים.
- בעיות בתחום הדתי: כיצד ניתן להמשיך ולקיים מצוות בגטו, מה מותר ומה אסור.
- בעיות תרבותיות וחינוכיות - לילדים רבים מגילאים שונים ולכן יש צורך לדאוג למסגרות חינוכיות ופעילות תרבותית, במיוחד לאור המצב הקשה בגטאות.

התמודדות היהודים עם הקשיים הפיזיים והרוחניים בגטו

התמודדות עם הבעיות המוסריות:

ההחלטות היו אישיות אך היו מספר גורמים ושיקולים שהשפיעו:

1. התשוקה להרמת קרנו של העם האובד.
2. שבירת רצון הגרמנים להרוס את היהודים מבחינה פיזית ורוחנית.
3. הרצון לחיות.
4. הרצון לספר.
5. המשפחה.

המאבק להישרדות:

המאבק להישרדות באמצעות הברחת מזון, זיוף תעודות, עבודה בכל הענפים, מכירת חפצים וניהול שוק שחור.

הברחות - מכשיר עיקרי להחזקת הגטו בחיים. כ- 80 אחוז מכלל צרכי המזון הנכנסים לגטו, הגיעו באמצעות הברחה. בגטו ורשה ההברחה נעשתה דרך בתים הגובלים בחומה, דרך פרצות בחומה, חפירת תעלות מתחת לחומה ודרך שער הגטו, באמצעות מתן שוחד. המזון הפשוט כמו ירקות ותפוזים הוברח לגטו ע"י נשים וילדים או גברים שחזרו ממחנה עבודה לגטו. פעמים רבות נתפסו המבריחים והיו מקרים בהם נהרגו בשל כך.

כלכלה ותעסוקה בגטו - בגטו הוקמו מפעלים וסדנאות בהם עבדו פועלים יהודים. הנאצים אפשרו זאת כדי לנצל את כח העבודה היהודי בגטו לטובת הכלכלה הגרמנית. בנוסף יצאו מן הגטו משלוחים למחנות כפייה, וכרטיס עבודה זה העניק למשפחה מנת מזון זעומה נוספת. רבים מהיהודים נאלצו למכור את רכושם והתקיימו ממכירת חפצים אישיים ומשפחתיים.

ארגוני סעד ועזרה הדדית - הוקמו מוסדות סעד וצדקה שהיוו גורם חשוב ביותר בקיום הגטו. הגוף המרכזי בתקופה הראשונה היה **הג'וינט** (ארגון סעד ושיקום שמרכזו בארה"ב), ששלח מזון, תמך בארגוני עזרה מקומיים ובוועדי בתים שארגנו מופעים לילדים, גני ילדים, ומועדוני נוער. ככל שנחלשה השפעת הג'וינט, מסוף 1941, התחזקה השפעת **היודנראט** שטיפל בהזנת הרעבים ובמחוסרי הבית, במחלות ובארגון קורסים מקצועיים.

בכל הגטאות היו מוסדות שעזרו בהגשת עזרה סוציאלית לתושבי הגטו. הדבר נבע בעיקר מהמסורת היהודית שהדגישה את חשיבות העזרה ההדדית. הפעילות כללה:

1. פעולות הצלה, לעזור ולסייע לאחרים להינצל באמצעות תעודות מזויפות.
2. מציאת מקומות דיור לאלפי פליטים.
3. הקמת מוסדות עזרה ושיקום כגון מלחמה ברעב ע"י הקמת מטבחים ציבוריים. יש לציין שתופעת הרעב הפכה לשכיחה והגטו התקיים הן ע"י ארגון הג'וינט האמריקאי שסייע רבות לגטו באוכל וציוד והן ההברחות.
4. ויתור על האפשרות להינצל.
5. פעולות להצלת זקנים וילדים ותשושי כוח בגטאות.
6. הקמת מרפאות, בתי חולים.

התמודדות עם בעיות בתחום הדתי - לימוד תורה וקיום מצוות

בכל תקופת הגטאות לא פסק לימוד התורה, אפילו המשיך ביתר התלהבות מאשר בימים כתיקונם. יהודים דתיים המשיכו לקיים מצוות ככל שיכלו. רבנים חיברו תפילות מיוחדות לדוג' תפילתן של

האדמו"ר מפיאסצ'נה בגטו וארשה ב-1942. יהודים רבים הקפידו על כשרות, וגם כשהחמיר הרעב ויתרו על מאכלים, קיימו "מניינים" נסתרים בבתים ובעליות גג.

התמודדות עם בעיות בתחום החינוך ותרבות

חינוך - קיומם של מסגרות חינוך בגטאות: גנים, בתי ספר יסודיים ותיכונים, חדרים, ישיבות, בתי ספר גבוהים כגון בית ספר לרפואה בגטו וארשה. (עד 1941) הרשו הגרמנים להקים בתי ספר והם הוחזקו ע"י היודנרט (אח"כ ירדו למחתרת).

אומנות ותרבות - על אף התנאים התת אנושים בהם נמצאו היהודים נמשכה הפעילות החינוכית והתרבותית לפעול. חיי תרבות כללו דברים רבים:

1. תיאטרון בובות, תיאטרון, קונצרטים, מקהלות, עצרות תרבות.

2. הצגות ומסיבות אשר נועדו לעודד את האנשים והילדים במצב האיום בו נמצאו.

3. קיומם של ספריות.

4. עיתונות אשר הפיצה ותארה את המתרחש. חשיבות עיתונות המחתרת:

- א. שמירה על האידיאולוגיה (הציונית, החלוצית, הסוציאליסטית) בגטאות.
- ב. העברת ידיעות לגטו על הנעשה מחוצה לו.
- ג. פרסום מאמרי ביקורת על שחיתות היודנרט והמשטרה היהודית.
- ד. קריאה ליהודי הגטו להתקוממות.
- ה. הפצת מידע על קורות היהודים במחנות הריכוז, ובמחנות ההשמדה.

5. שירת הגטו והמחנות. השירה היא ביטוי לעמידה הנפשית של היהודי בשואה לכל שכבותיו מחשבותיו, תקוותיו, ייאושו, וזעקת הנקמה שלו. הקריאה להחזיק מעמד ולסבול עד בא הגאולה. השיר מלכד את היחידים לעדה. השירים הופכים להיות חלק בלתי נפרד מהווי הגטאות. השיר מחשל בעמידה בשעה הקשה ביותר וקורא להחזיק מעמד. השירה היא ביטוי לאי קבלת הדין, אמונה בסופו המר של היטלר.

מקהלת יהודים
בגטו וארשה

דמותו של יאנוש קורצאק

הנריק גולדשמידט, מחנך וסופר ילדים. נולד בוארשה ב-1878 למשפחה יהודית מתבוללת. את יהדותו גילה בדרך מקרה, כשביקש לקבור ציפור שגידל ולהעמיד צלב על הקבר, העיר לו שוער הבית כי לא יוכל להעמיד צלב משום שהציפור יהודיה כמוהו. בגיל עשרים החל ללמוד רפואה ואז השתתף בתחרות ספרותית וקיבל את הכינוי יאנוש קורצאק. את צעדיו כרופא עשה בבית החולים היהודי בוארשה, אח"כ התמנה למנהל בית היתומים, בו התמסר לעשייה חינוכית שהפכה למפעל חייו יחד עם שותפתו לעבודה סטפניה וילצ'נסקה.

יאנוש קורצאק
וילדים

משנתו החינוכית

ניתן לתקן את העולם ע"י תיקון הילדים לכן הוא טיפח שיטת חינוך מיוחדת במינה שפרסמה אותו בכל פולין ואף מחוצה לה. עיקר משנתו החינוכית אמונה בכבוד הילד, מתן חופש ביטוי מלא, הילדים שותפים בניהול בית היתומים, הם קובעים את חוקת המוסד הם מחליטים את מי לקבל. כל חניכי בית היתומים למדו בבתי ספר בסביבה ולאחר שובם מבית הספר קורצאק היה מכין אתם את שעורי הבית. אחת לשבוע היו מבקרים את משפחותיהם. כל חבר חדש עבר תקופת ניסיון ונמצא תחת השגחה של אחד החברים, בסוף התקופה נערכה הצבעה של החניכים כדי להחליט אם לקבלו לבית היתומים.

ניקיון-קורצאק דאג לניקיונם האישי, נהג לספרם בעצמו, לגזור את ציפורניהם ולבדוק את מצבם הגופני. קורצאק הרבה בפעולות ספורט ומשחקים. קורצאק הנהיג תיבת דואר אשר אליה שלשלו הילדים מכתבים ובהם הביעו את משאלותיהם ובעיותיהם, קורצאק הקים מוסדות לשלטון עצמי, כמו ועדת ספורט, ועדת עיתון, פעולות תרבות.

קורצאק בזמן השואה

קורצאק לא רצה שהילדים ירגישו את הזוועות המתחוללות מחוץ לבית היתומים וביקש לשמור על חזות רגילה ככל האפשר. כאשר וארשה רעבה ללחם התרוץ קורצאק ללא הרף כדי להביא מזון לבית היתומים. הילדים בגטו נשארו תמיד נקיים, ישנו במיטות נקיות ואכלו לשובע. ימים ספורים לפני הגירוש הוצג בבית היתומים מחזהו של המשורר היהודי טאגור "הדואר". תוכנו תאם את הלכי הרוח: נער חולה המצפה לגאולה בחדרו הסגור זוכה לה בשעת מותו. האולם היה מלא והקהל הגיב בהתרגשות רבה. ב-5 לאוגוסט פונו ילדי בית הילדים להשמדה, קורצאק סרב להצעת הגרמנים להינצל. הוא וילדי בית היתומים נשלחו לטרבלינקה.

תיעוד

תיעוד ארכיונים - בהם תועדה המציאות כמאבק נגד הסוואת הזוועות והרציחות. אנשים כתבו יומנים, מכתבים באגרות בקבוקים, תיעוד חשוב הוא ארכיון עונג שבת אותו יזם ע. רינגבולס בגטו וארשה בו נמסר לנו מידע רב וחשוב על יהדות פולין ועל שואת יהודי פולין- בגטאות ובמחנות השמדה. התיעוד חשוב מהסיבות הבאות:

1. מאבק נגד הסוואת הזוועות- החשש שלא יהיה מי שיספר לדור הבא. הזוועות שנעשו ייעלמו עם השמדת היהודים.
2. למנוע את הכחשת האירועים.

תנועות הנוער ופעילותן

תנועות הנוער בפולין (ציוניות ולא ציוניות) הגיעו לשיא פריחתן בין שתי מלחמות עולם. מטרת תנועות הנוער הציוניות הייתה עלייה לא"י ולשם כך הוקמו קיבוצי הכשרה.

עם הקמת הגטאות קיבלה פעילות תנועות הנוער אופי שונה, הן היו צריכים לפעול בזמן שהחיים בגטו ערערו את המסגרות החברתיות הקיימות ואת חיי הקהילה והמשפחה. בעוד שההורים התקשו להסתגל לחיים החדשים תנועות הנוער חזרו לפעילות שוטפת וסדירה.

פעילותם ותרומתם של תנועות הנוער

1. פעילות חינוכית ועזרה לתושבי הגטו- התנועות הקימו מרכזים ובהם חדרי עיון וספריות, הקמת חוגי לימוד, בתי ספר ובתי תמחוי, וכן עזרה בהזנת ילדים ומבוגרים.
2. תנועות הנוער נתנה תמיכה חברתית ערכית ורוחנית לה היה זקוק הילד. תפקיד תנועות הנוער השתנה מטרתם לטעת בילד בטחון, אומץ לב, שמחת חיים ונעורים בעולם עוין. המשך פעילות בקיבוצי ההכשרה שם לימדו והכשירו לעבודה חקלאית.

3. יצירת קשרים עם גטאות נוספים – גטו ורשה שימש כמרכז, ממנו יצאו שליחים לגטאות אחרים, כדי לפקח על פעילות תנועות הנוער בערים אחרות ולהעביר מידע. לאחר תחילת הפתרון הסופי הביאו הקשרים למערב פולין את הידיעות על הרצח ההמוני.
4. הכשרה חקלאית – ביקשו להכשיר את הצעירים לחיי עבודה יצרנית בחוות חקלאיות בבעלות איכרים פולנים.
5. העיתונות המחתרתית ברובה הייתה של תנועות הנוער, היוותה מכשיר לעורר את הציבור למטרות מסוימות ולהביע את דאגותיו. בגטו התקיימו עיתונים רבים אשר שמו את הדגש על הנושאים האידיאולוגיים הקרובים לתנועה. **בוורשה** החלה להופיע מתחילת 1940 עיתונות מחתרתית מגוונת שעסקה במתרחש ביישוב, במפעל הציוני חלוצי בא"י, במתרחש בפולין הכבושה, האידא' הקומוניסטית.
6. יסוד המחתרת והובלת המאבק המזוין בנאצים בגטאות.

השלבים בהתארגנות מחתרתית

במחתרת התגבשה התפיסה בצורך להתנגדות אקטיבית. יש לשים לב לשני שלבים עיקריים: א. **גיבוש אידיאולוגי** של החברים ועיתונות בלתי ליגלית, תיאור המצב וקריאה למרד. ב. **השלב המעשי** – הקמת גרעינים של כוח מזוין, יצירת קשרים עם תנועות מחתרת לדוג' הפולנית רכישת נשק, הברחתו, תכנון המרד וביצועו.

מדוע הפכו דווקא הצעירים למובילי ההתנגדות המזוינת לנאצים?

- א. הנוער מטבעו אינו שבוי בדפוסי חשיבה מקובעים ושגתיים לכן היו בני הנוער הראשונים שפרשו נכון את כוונות הנאצים להשמדת היהודים.
- ב. הם צעירים ניידים וחופשיים, אינם מטופלים במשפחות, אין דאגה כמו מבוגרים.
- ג. רגישות בני הנוער למושגים של כבוד עצמי וגאווה עצמית נקמה מרד ומוות בכבוד הביאה אותם להבנה נכונה של כוונת הגרמנים ולאי נכונות להיהרג מבלי להתגונן.
- ד. דבקותם ומסירותם האידיאולוגית הכשירה את הקרקע לצמיחת רעיונות שהיו כרוכים בסיכון ובהקרבה אישית.

גילויי אמונה – קידוש השם וקידוש החיים

יחסם של הנאצים ליהודים הדתיים

עם ראשית הכיבוש הנאצי, היהודים הדתיים היו הראשונים להשפלות והתעללויות ורציחות. (נושאי הזקן והקפוטות) לכן השמירה על הווי דתי ומצוות הדת היו קשורות בסכנת נפשות- מוות של עינויים.

גורמים/ מדוע הפגיעה במיוחד ביהודים דתיים?

1. הגרמנים הדגישו את הפגיעה בשומרי תורה ומצוות מאחר והם ממשיכים את החיים הרוחניים היהודים.
2. הדת היהודית היא שהביאה את עקרונות הצדק לעולם שפגעו בגרמנים.

ביטויים/דוגמאות לפגיעה של הנאצים ביהודים דתיים

- גזיזת פאות וזקנים, שריפת בתי כנסת, ספרי תורה, דרישה מיהודים לבזות כלי קודש.
- בחלק מהגטאות נאסרו פעולות דתיות כמו לימוד תורה, תפילה, נטילת ארבעת המינים, תקיעת שופר, הדלקת נרות שבת וחנוכה.

● דרישה וחיוב לעבוד בשבת.

עמידתם של יהודים דתיים - התמודדות/תגובת /היהודים והתנהגותם (דוגמאות לקידוש ה')

1. על אף העובדה שהגרמנים אסרו פעילות דתית (פרט לקבורה עפ"י דיני ישראל) יהודים קיימו מצוות דת בסתר. יהודים נאלצו לעבוד בשבת, אך הדליקו נרות, השתדלו לשמור על החגים כגון: ראש השנה ויום כיפור ואף להשיג שופר, ערכו סדרי פסח, אפו מצות, הדליקו נרות חנוכה, קיימו מצוות סוכה ואתרוג, התפללו ביחיד ובמניין, הניחו תפילין, אמרו קדיש וקראו קריאת שמע בזמן ההובלה למוות.
2. תושבי הגטו השתדלו לקיים מצוות ליווי המת.
4. היו שמנעו מעצמם אוכל שקיים חשש לגבי כשרותו.
5. המשיכו לקיים בגטאות חדרים, תלמודי תורה ושיבות.
6. רבנים נשאלו בהלכה שאלות רבות.

משמעות הסבל על פי האמונה - שאלות בנושא אמונה בזמן השואה

בזמן השואה באופן טבעי התעוררו שאלות רבות בנושא של אמונה והגורל האכזר שפקד את היהודים. הרבנים נתנו תשובות שונות שהבולטות בהם הם:

1. צידוק הדין- "מפני חטאנו.."
2. אין מענה, התשובות הן מעבר להשגתנו.
3. גורל זה של היהדות נבע מתהליך ההתבוללות.
4. השואה היא מפנה, חשובה ההזדהות של האומה עם יהדותה, יש תקווה ויש עתיד. (הסיפור של רקובר בשיח עם קונו)

קידוש השם

המושג קידוש השם

המושג קידוש ה' לקוח מפרשיות שונות בתולדות העם היהודי (כמו: מותו של רבי עקיבא ועשרת הרוגי מלכות, גזירות תתנ"ו) כאשר יהודים יכלו להמיר את דתם או לציית להוראות הכובש אך בחרו במות קדושים. מכאן שהמושג קידוש ה' מבטא בד"כ בחירה חופשית, הכרעה מרצון, עמידה בניסיון של הברירה בין המרת דת והצלת חיים לבין קידוש ה'.

קידוש השם בזמן השואה

▼ יהודי מחזקת בסלית
לניי רציחת. כאשר
הובלו יהודי העיר קלם
לבורות ההריגה, ביקש
הרב דניאל רשות
מהנאצים להיפרד מבני
עדתו: "יהודים יקרים!
אכן הגיע הרגע שאנחנו
מוכרחים לקיים מצוות
קידוש השם עליה
דיברנו, לקיים אותה
למעשה! אני מבקש
מכם רק דבר אחד: אל
תהיו מבולבלים, קבלו
בשקט וכראוי גזר דין
זה! נהרגו אנשים אשר
יחזרבו ליסא".

בזמן השואה לא עמדה בפני היהודי בררה. יהודים

מומרים ונאמני ישראל הובלו יחדיו להשמדה. מכאן

שלקידוש ה' משמעות ייחודית (המבוססת על העבר)

בזמן השואה. עצם המוות כיהודי הופכת את מות

היהודי למוות על קידוש ה'.

הרב הלל צייטלין נשאל על כך, האם ההליכה למוות בזמן

השואה היא מוות על קידוש ה'?

הוא השיב על כך בהסתמכו על הרמב"ם שעיקר

הקדושה היא במוות עקב ההשתייכות ליהדות. גם

גם הרב אהרונסון נשאל שאלה זו והוא ראה בהרוגי השואה כמקדשי ה' מעצם מיתתם על היהדות ועל ערכיה.

מוות תוך קיום מצוות שהגרמנים אסרו, תוך קריאת שמע ואני מאמין. היהודים הדתיים קדשו את ה' במותם מתוך בחירה חופשית למות למען תורת ישראל, משום שבכך הם לא רק קדשו שם שמים אלא ראו עצמם כמצטרפים לשורה ארוכה של דורות, אשר מסרו נפשם לקידוש ה'.

קידוש החיים

מטרת הגרמנים

להפוך את היהודי "לאבק אדם" לשלול את צלם האנוש (ההוכחה- הם מהווים רק כוח עבודה, מספר ללא שם וללא משפחה).

תשובת היהדות-קידוש החיים

הרב ניסנבוים תבע את המושג, קידוש החיים. קידוש החיים משמעו שהכלל והפרט יעשו הכל כדי להפוך את מזימת הנאצים להשמיד את הכלל היהודי ואת הפרט היהודי. מאבקם של היהודים להתקיים בתנאים ובנסיבות שהוכתבו ע"י השלטון הנאצי- לשרוד בכל מחיר. קידוש החיים כולל:

1. **שמירה על צלם אנוש**-חובת היהודי להגן על חייו כולל שמירה על צלם אנוש ועל קיום אורח חיים יהודי.
2. **שאיפה לשרוד**-שאיפה לשרוד בשעה שהאויב מבקש להשמיד את הקיום הפיזי של העם. ("לא אמות כי אחיה"). הרב ניסנבוים אמר: " הצורך דורש את הגוף היהודי חובה על היהודי להגן עליו- לשמור חייו". היהודים היו מדברים על קיום מצוות החיים.

החידוש שבמושג קידוש החיים:

בעבר רצו הגויים להעביר את היהודים על דתם ולכן קידוש השם היה ב"יהרג ובל יעבור" אולם בזמן שהנאצים מעוניינים בהכחדה פיזית של העם היהודי, קידוש החיים, דהיינו הגנה על החיים, הוא קידוש השם. "בעבר השונא רצה לקחת את נשמתנו, היינו מוסרים את גופנו. כעת השונא רוצה לקחת את גופנו נשמור בכל מחיר על חייו".

מדוע יש לראות ב"קידוש החיים" התנגדות לנאצים

כל פעולה שהייתה מכוונת נגד מזימות הגרמנים כלפי היהודים ביטאה התנגדות. שמירה על החיים בכל דרך בניגוד לכוונת הגרמנים לכלות את היהודים ולכן היא מבטאת התנגדות.

מהיכן שאבו היהודים את עצמת תחושת החיים?

- ☆ המסורת היהודית הרואה בחיים ערך עליון.
- ☆ האמונה כי הניצחון על הנאצים יבוא והיהודים רוצים לחיות ולראות במפלה הגרמנית.
- ☆ התעצמות ייצר החיים כתשובה לדיכוי הנאצי.
- ☆ תנאי הגלות והרדיפות העמיקו את עוצמת החיים והאפשרות לחיות בתנאי חיים קשים.

ביטויים לקידוש החיים

- פעולות עזרה וסעד, דאגה לבריאות, חינוך ותרבות, אמנות, תיעוד, הצלה עצמית, תעודות מזויפות, קפיצה מרכבות.
- **ילדי הגטו** - כל הגטאות עשו ככל יכולתם להנעים את חיי הילדים. פעילות הילדים בגטו באה לידי ביטוי בלימודים, חוגים של ציור, משחק, העלאת הצגות לילדים, מקהלות בהם נטלו חלק גם המבוגרים. **עמידתם של ילדים יהודים** אשר חיו במציאות של משפחה מתפוררת, מנותקים מהטבע נמצאים ברעב תמידי, פושטי יד, חסרי בטחון מפני הבלתי ידוע. אין מוסדות חינוך מספיקים, מספר רב של ילדים סייעו רבות לגטו ע"י הברחת מזון, ילדים מפרנסים, פעילות פוליטית, הפצת עיתונים, רכישה והשגה של נשק, העברת ידיעות תוך הסתכנות ביציאה מהגטו, משמרות שסבבו סביב הגטו להודיע על סכנה מתקרבת.
- תנועות נוער.

ההנהגה היהודית- היודנראטים

היודנראטים

הבסיס "החוקי" להקמת היודנרט הוא אגרת הבזק, בה נאמר: "מועצת הזקנים תישא במלוא האחריות שבמשמעות מילה זו לביצוע מדויק ולפי לוח זמנים"- מכאן שהקמת היודנראט נעשה בכפייה, על פי ציווי של הגרמנים.

רקע

- היודנרט הוקם **בפקודת הגרמנים** (אגרת הבזק), בכפייה על פי צווי הגרמנים. ראשי היודנרט הפכו בעל כורחם לנציגים של השלטונות הנאצים, והם נאלצו לתפקד במציאות כפויה שלא הייתה להם כל השפעה עליה. במצב זה גלומות הדילמות הבסיסיות בתפקוד היודנרטים.
- היודנרט אומנם הוקם בפקודת הגרמנים (אגרת הבזק) **אך קיבל צביון של הנהגה יהודית**. היודנרט עסק בתחומים רבים מעבר למה שחייבו הגרמנים ולעיתים אף בניגוד לרצונם, היות והיודנרט נבחר בתקופות ובמקומות מסויימים ע"י היהודים, הוא הפך להנהגה יהודית. כך נוצר המתח הבסיסי הגלום בפער התפקודי בין **ארגון שהוקם עבור הגרמנים** כחלק מהמנגנון הנאצי של הטיפול בבעיה היהודית לבין **תפקידיו בהנהגת הקהילה היהודית** בגטו, שנועדו להבטיח את החיים בגטו, גם במובן הרוחני וגם במובן הפיזי. מכאן שחיי היודנרט התנהלו על חבל דק, מצד אחד ההכרח לציית להוראות הגרמנים ומצד שני לדאוג לחיי היהודים.
- **רעיון היודנרטים התפתח ללא קשר לרעיון הגטואיזציה :**
 - א. **לפני הקמת הגטו** נתבקשו חברי היודנרט ע"י הגרמנים לסייע בהעברת יהודים לגטו, לערוך מפקד תושבים בקרב האוכלוסייה היהודית ואף לחלק ליהודים את הטלאי הצהוב או סימן היכר אחר.
 - ב. **בגטאות-** בכל גטו הוקם יודנרט.
 - ג. היו יודנרטים שהוקמו במקומות בהם לא היו גטאות לדוג' בהולנד.

מטרות הנאצים בהקמת היודנרטים

- **הגברת השליטה על היהודים-** היודנרט הוקם במטרה לסייע לגרמנים לשלוט על הגטו ולבצע את המדיניות הנאצית. להיות בן ערובה של הנאצים אשר אמור למלא מילוי קפדני של פקודות הנאצים ולקחת אחריות לביצוען, כמו החרמת רכוש, ארגון עבודות כפייה בגטו ומשלוח עובדים למחנות כפייה, אחריות על ניהול שוטף של חיי היומיום בגטו, עריכת מפקדים והשילוחים למוות.
- **הסוואת כוונת ההשמדה של הנאצים** – ע"י מתן אוטונומיה יהודית.

■ **חיסכון בכוח אדם לנאצים** - היהודים מנהלים את הגטו במקום הגרמנים. הם דואגים לדיור, מזון, בריאות ותברואה, ביטחון, תעסוקה ועוד (תפקידים המוטלים על עיריות ולעיתים על ממשלות של מדינות).

■ **שבירת הסולידריות היהודית-הפניית הכעס כלפי ההנהגה היהודית.**

■ **מניעת מגע ישיר בין היהודים ובין הנאצים** - תיווך בין שלטונות גרמניה ליהודים דיירי הגטו.

הרכבם - בחירת היודנרטים (מועצות יהודיות)

קשה להצביע על שיטת מינוי אחידה ועקבית של היודנרט. היו מקומות בהם מונו אנשים שהיו פעילים בקהילה היהודית לפני המלחמה (דוג' וארשה) והיו מקומות בהם מונו אנשים ללא רקע של פעילות קהילתית. שינוי תמידי התקיים במבנה היודנרטים, כאשר הגרמנים הרחיקו חברי יודנרט שגילו יוזמה ועצמאות ומינו חברים צייתנים אחרים במקומם.

אמות מידה על פיהן נבחרו ראשי היודנרטים

- הגרמנים השתדלו לבחור או לתת ליהודים לבחור מנהיגי קהילות לשעבר.
- היו גטאות בהם מינו הנאצים את ראשי היודנרטים שהיו מוכנים לשתף עמם פעולה.
- בתקופת האקציות רוב היודנרטים מפסיקים את פעולתם, מתאבדים. והגרמנים ממנים משתפי פעולה יהודים בעלי עבר פלילי.
- בהתנהגותם של היודנרטים בניהול הגטאות יש נקודות שוני רבות הנובעות מהבדלים אישיים: הרקע האישי מלפני המלחמה, השקפת עולם, העיסוק לפני המלחמה, ותפיסת המציאות.

שיקולים של יודנרטים לקבלת תפקיד ראש היודנרט

תחושת אחריות כלפי בני הקהילה, איומים על חייהם, שיקולים אינטרסנטיים הקשורים לרווח אישי.

תפקידי היודנרטים

תפקידי היודנרטים כללו תפקידים שמלאו בעבר מנהיגי הקהילה והתווספו אליהם תפקידים חדשים. יש לשים לב לעובדה בהבדל בין הראייה הנאצית לבין הראייה של היהודים.

- **ניהול וארגון החיים הפנימיים בגטו ושמירת הסדר בו**: דיור, חלוקת מזון, תעסוקה ועבודה, גביית קנסות ומסים (תשלומי חובה), סעד, בריאות (בתי חולים מרפאות) שמירה על הניקיון, עזרה סוציאלית, בתי יתומים חינוך ותרבות, משטרה ובתי סוהר, והכשרה מקצועית. (במהרה התברר שהיודנרט לא הצליח לספק ליהודי הגטו מזון ותרופות והוא נתפס כמכשיר בידי הגרמנים למימוש מדיניותם).
- **מכשיר ביצוע למדיניות הנאצית יהודית**: העברת הוראות הגרמנים ועוזריהם ליהודים. לדוג' החרמת רכוש, ענידת הטלאי הצהוב, שילוח עובדים למחנות כפיה מרוחקים מהגטו, דאגה לגיוסי חובה, עובדי כפיה.
- היודנרט אחראי להעסקת תושבי הגטו בעבודות חיוניות לגרמנים (גם מקור הכנסה ליודנרט).
- **בשלב הפתרון הסופי** - סימון יהודים למשלוחים, אקציות ומחנות השמדה.

גורמים המשפיעים על מדיניות היודנרט

- מידת נוקשות הפיקוח הגרמני.
- הרצון להשאיר את תושבי הגטו בחיים כמה שניתן. לדוג' גטו יעיל כלכלית בעיני הגרמנים ישאיר את תושביו בחיים.
- מידת קשריו האישיים של היודנרט עם הגרמנים.
- יחס הציבור בגטו כלפי היודנרט.

דוגמאות לדמויות של ראשי היודנרטים

אדם צ'רניאקוב

עמד בראש היודנרט בוארשה. הוא נדרש להתייצב בפני השלטונות הגרמנים ולקבל את תפקיד היודנרט. היודנרט נדרש לערוך את כל ההכנות לקראת הקמת הגטו. הוא נקט עמדה מאוד ליברלית כלפי תושבי הגטו, ניסה למנוע את התערבות הגרמנים בענייני הגטו והתמסר ככל יכולתו לענייני הגטו. גישתו איפשרה פעילות חשאית בתחום הכלכלה והברחה בלתי חוקית של מזון. לקראת יולי 1942 הוא נדרש להכין רשימה של 6,000 מגורשים כל יום, כנראה שהוברר לו מה המטרה של הגירוש. הוא בחר לסרב לפקודה לרכז את היהודים לשילוח מן הגטו והתאבד.

חיים רומקובסקי

עמד בראש היודנרט בלודז'. שני עקרונות הנחו אותו בניהול הגטו: העיקרון הראשון: שכנוע הגרמנים והיהודים כי יש לנצל את כוח העבודה שבגטו כדי להופכו לגטו יעיל. הוא האמין כי אם יהפוך הגטו ליצרני וינהיג בו משטר נוקשה של עבודה, יאפשר קיום סביר ליהודים בו. בזמן המשלוחים הוא האמין שאם ישאיר בגטו כשירים לעבודה ויכניס את אלה שאינם מביאים תועלת יציל את שאר היהודים. הוא ארגן לשם כך אספה כללית ונתקל בהתנגדות קשה, משטרת הגטו והגרמנים בצעו את האקציה באכזריות רבה. העיקרון השני: מנהיגות בסגנון פשיסטי, מנהיג יחיד שהכל נעשה בדברו. קבל סמכויות כמעט בלתי מוגבלות ביחס ליהודי הגטו ולחברי המועצה שהיו כפופים לו בתנאי שישתף פעולה עם השלטונות. רומקובסקי הטיל מרות קשה על תושבי הגטו. הוא התנגש עם הציבור ודיכא, בעזרת הגרמנים הפגנות רעב שהופנו נגדו. הוא שלט בעזרת קרוביו אותם מינה, ולא התייעץ עם איש בהחלטותיו.

שימי לב להבדל בין רומקובסקי וצ'רניאקוב ביחס לפקודת הגרמנים לגירוש היהודים מהגטו:
צ'רניאקוב בחר לסרב לפקודה לרכז יהודים לשילוח מהגטו והתאבד. היו שראו בזאת חולשה וברירה מאחריות והיו שראו בזה צעד אמיץ ומעורר כבוד. ואילו רומקובסקי ציית לפקודת הגרמנים מכיוון שביקש להציל את אלה שסיכוייהם לשרוד רבים יותר בגלל כושר עבודתם. לשם כך היה מוכן להקריב את החלשים יותר.

היודנרטים בשלב הפתרון הסופי

תהליך ההשמדה החל בשילוחים מן הגטאות. הנאצים פיתחו שיטה שהפכה לנוהל

מתפרה בגטו דומברובה

שגרתי בכל המחנות: הפתעה, ביצוע מהיר, הטלת פחד ומסך ערפל בדבר יעד המשלוח. ליודנרטים נמסר על הגירוש כמה שעות קודם: הגטו הוקף משמרות אבטחה למנוע בריחה. ברחבי הגטו התפרסו יחידות קטנות של אס.אס. אוקראינים, שוטרים פולנים, אשר ציוו על היהודים להתכנס בנקודת איסוף, משם הובילו אותם לתחנות היציאה.

דילמות שעמדו בפני היודנראטים בצל השילוחים להשמדה:

האם להמשיך לציית להוראות הגרמנים מתוך תקווה להציל חלק מן הציבור היהודי בגטו, או לסרב לשתף פעולה שכן לא יתכן שהיהודים ימסרו יהודים.

ראשי היודנרט התמודדו באופן שונה בפני דילמה זו:

- אי ציות לפקודות הגרמנים – היודנרט סייע בהקמת מחתרת ובפעילותה, ובעזרתו הוברחו יהודים רבים ליערות.
- אדם צ'רניאקוב- התאבד בבליעת רעל ועל שולחן עבודתו היה פתק בכתב ידו: "דורשים למחרת עשרת אלפים, אחר כך לפי 7000".
- ציות לגרמנים מתוך הנחה ששיתוף הפעולה יביא להצלת חלק מהיהודים. (גנס בוילנה, רומקובסקי בלודז')

בעיות ודילמות שעמדו בפני היודנרט

בעיות ודילמות בשנים 1939-1941:

- האם לציית לגרמנים ולפקודותיהם. בכך בעיה כפולה :
 1. אם לציית ציות מוחלט הם יואשמו בשיתוף פעולה.
 2. כיצד לציית אם הפקודה נוגדת את טובת יהודי הגטו. (לדוגמא- גזרת הלידה בגטו).מה איפה עדיף ? טובת הגטו או לציית לגרמנים. היו יודנרטים שראו בציות לגרמנים את טובת הגטו, והיו שראו בזה רעה חולה.
- האם לקיים קשר עם גורמים לא יהודים מחוץ לגטו?
- כרטיסי עבודה -למי לספק ולמי לא ?
- שמירת הסדר בגטו : בכל מחיר או העלמת עין ממבריחי מזון ודומיהם?
- כיצד להתייחס לתנועות הנוער או לארגוני המחתרת אשר מסכנות את מעמד היודנרט בגטו ולטעמם את הגטו? תמיכה במאבק מזוין בגרמנים פירושה שני דברים :
הודאה בחולשת היודנרט והודאה במנהיגות המחתרת וחסול סופי של הגטו.
לכן היו יודנרטים שהתנגדו נמרצות למרד בגרמנים, היו יודנרטים שהתלבטו קשות והיו מהם שלבסוף תמכו ברעיון המרד מתוך ידיעה שאין להם מה להפסיד.
- כיצד לשתף פעולה עם הנאצים ולשמור על קיום הגטו בו זמנית? יוזמת היודנרט בהקמת מפעלי תעשייה בגטו כדי להעלות את חשיבות הגטו בעיני הגרמנים ולהאריך את חיי הגטו.
- כיצד לגבות מס מאנשי הגטו לצורכי היודנרט? כאן השתמשו במשטרת הגטו. אחד הקשיים היה למצוא את האיזון בין הדאגה לאנשי הגטו לבין מילוי אחר הוראות קבועות ומזדמנות של הגרמנים.

בעיות ודילמות בשנים 1942-1945:

- החל מתקופת המשלוחים התקיימו עמדות שונות בקרב ראשי היודנרט בנוגע לביצוע תפקידם.
- האם יש לבצע את תפקידם החל מתקופת המשלוחים, את מי לגרש ראשונים מהגטו להשמדה?
את הילדים? את הזקנים ? את החולים?
לשאלה זו היו עמדות שונות :
 - 1. סירוב לסייע לנאצים בארגון היהודים למשלוחים, שיקול מוסרי בידיעה שהמשלוחים מיועדים להשמדה.
 - 2. השלמה עם גרושים של חלק מאוכלוסיית הגטו בתקווה שאפשר להציל את הנותרים.
לכל יודנרט הייתה זכות הכרעה פנימית. היו שהעדיפו לפנות בלוקים שהכילו את כל סוגי האוכלוסייה.
 - 3. הענות לדרישות הגרמנים לצד טיפוח הגטו כיחידה יצרנית, שיקול של הצלה ע"י עבודה.
- יחס היודנרטים למרי מזוין (ולמחתרת בגטו):
 - **כיצד לנהוג במחתרת?** האם לשתף עמן פעולה ואז כל הגטו בסכנה? או להסגירם לידי הנאצים ואז יחשבו כמשתפי פעולה עם הגרמנים?
תמיכה במרד בידיעה שהמשלוחים מיועדים להשמדה ואולי יש סיכוי להינצל ו/ או להגן על הכבוד.
ביחס למרד כלפי הנאצים אין גישה אחידה. קיימות שלוש גישות עיקריות :
 - גישה ראשונה-** גישה שלילית מובהקת לכל רעיון של התנגדות ומרי בגטו, כולל בריחה ליער. הנימוקים :
 1. המרד מנוגד לתפיסה של היודנרט לשמור על קיום הגטו.
 2. מרד יביא אסון על כל הגטו .
 3. אין סיכוי שהמרד יצליח.

היו אף מקרים בהם יודנטים הלשינו על ארגוני מחתרת.

גישה שנייה -גישה אוהדת, סיוע חומרי ומוסרי. הנימוקים :

1. שמירה על הכבוד היהודי.
 2. סיכוי כלשהו להצלה במיוחד לאחר שחשו שהקץ קרוב. (מתוך הנחה שהמצב חסר סיכוי).
 3. נקמה.
- גישה שלישית** -גישה אמביוולנטית, מצד אחד חשש שהתנגדות מוקדמת תביא לחיסול הגטו (ובכך תפגע בניסיונות דחיית החיסול הסופי) ומצד שני תמכו במרד כאשר יתברר שסיכויי ההצלה אינם אפשריים עוד. גישה זו נבעה משיקולים טקטיים ואישיים.

ההנהגה הרבנית

הנהגת הרבנים התקיימה לצד ההנהגה הפורמאלית של היודנטים. הגרמנים ראו ברבנים חלק בלתי נפרד מהנהגת הציבור היהודי (באגרת היידיך נאמר כי רבנים ימונו למועצת הזקנים לצד אישים סמכותיים). הרבנים לרוב נרתעו להשתלבות ביודנט משתי סיבות עיקריות :

1. חשש לעימותים עם הציבור החילוני.
 2. לא רצו לשרת את האויב.
- הגרמנים פגעו דווקא ברבנים משום שידעו שלרבנים כוח השפעה עצום שמלכד את הציבור היהודי ורוחו.

פעילות הרבנים בזמן השואה

- **תמיכה רוחנית**-בשעת משבר התגלו הרבנים כמנהיגיהם של ישראל בהתעלותם ובדבקותם בקב"ה והעלאת ההמונים לדרגה עליונה של מקיימי מצוות. הרבנים עודדו וחיזקו את רוחם של יושבי הגטו. הם דברו על הנשמה בת האלמוות גם כשהגוף נעלם, על הבחירה בחיים כצו יהודי עליון, על האבות והנביאים והצדיקים המתפללים עבור עם ישראל. בזמן האקציות הם עודדו וחיזקו את העם. עמידה גאה וזקופה לקראת המוות. לרוב הם סרבו לנטוש את קהילותיהם למרות שיכלו לעשות זאת.
- עיקר פעילותם בתחום הפסיקה ההלכתית. על ההנהגה הרבנית היה להתמודד עם בעיות הלכתיות קשות הנוגעות לכשרות, שחיטה, בעיות אישיות, אספקת תשמישי קדושה, דיני שבת.

דוגמאות לשאלות בהלכה

1. האם האב יכול לפדות את בנו תמורת כסף, בהנחה ובידיעה ברורה שבן אחר יילקח במקומו? הדילמה הצלת הבן מול החשש שילד אחר יישלח במקומו. הרב אינו עונה על השאלה ושתיקתו מתפרשת ע"י השואל כשלילית. (שאלה בנוגע להצלה).
2. האם מותר לאדם להציל את עצמו ע"י קניית תעודות התנצרות? הרב אשרי **אסר** קנייה זו בטענה שעדיף למסור עצמנו למיתה מאשר יחשוב הגוי שהיהודי כפר באלוקיו (יהרג ובל יעבור). (שאלה בנוגע להצלה).
3. האם מותר להסתיר ילדים יהודים אצל גויים? הדילמה- סיכוי היהודים להינצל מול החשש להתנצרותם. הרב מתיר. (שאלה בנוגע להצלה)
4. בעיות של נשים עגונות, לדוגמא אישה שבעלה הובל לפונאר האם מותר להשיאה?
5. האם יש לומר קדיש לנשמת המובלים לאקציות?
6. האם נפילת ספר תורה מחייבת את כל הנוכחים לצום?
7. האם יש להתיר אכילת בשר לא כשר כדי לשרוד? האם מותר לאכול חמץ בפסח?

שיקולים שהנחו את הרבנים במתן התשובות

- אם העניין הוא פיקוח נפש.
- מתי פועל העיקרון של "ייהרג ובל יעבור".
- קידוש ה' מול חילול ה'. (תעודות התנצרות)
- העיתוי בו נשאלה השאלה. לדוגמה שאלות בנושא כשרות התשובות בתחילת המלחמה היו שונות מאשר בעומק המלחמה.
- הסיכוי להצלה.

שאלות מבחינות בגרות

1. המאבק של הנאצים ביהדות והעמידה היהודית.
בגטאות ובמחנות פנו היהודים בשאלות לרבנים בשאלות הלכתיות בנושאים שונים. הסבר כיצד תופעה זו מבטאת עמידה יהודית.
2. מדיניות הגרמנים והעמידה היהודית.
בתקופת השואה קיבל המושג קידוש ה' משמעות נוספת על זו המקובלת מדורי דורות. מהי המשמעות הנוספת? הסבר מדוע התקבלה משמעות זו בתקופת השואה.
3. התמודדות יהודים מול מדיניות הנאצים
א. הצג והסבר שני שיקולים שונים של יהודים שהסכימו לקבל תפקיד ביוזנראט.
ב. הצג דוגמה אחת למאבק של היהודים על קיומם הפיזי בשנים 1939-1941 (חוץ ממרידות) ודוגמה אחת למאבקם על קיומם הרוחני.
4. תנועות הנוער
א. צייני שלוש פעולות של תנועות הנוער בגטאות בתקופה שלפני הפתרון הסופי, והסבירי כיצד פעולות אלה עזרו ליהודים להתמודד עם החיים בגטו.
ב. הסבירי מדוע צמח רעיון המרד דווקא בתנועות הנוער.
5. התנגדות יהודית
הסבירי את המושג "קידוש החיים" שנוצר בתקופת השואה. מדוע יש לראות במושג זה התנגדות לנאצים.
6. תארי שלוש פעולות של עזרה הדדית וסיוע של היהודים בגטאות.
7. נוער בשואה
א. תארי ארבעה מהתפקידים שמלאו תנועות הנוער בגטאות לפני ההתארגנות למרד.
ב. הסבירי מדוע הפכו דווקא הצעירים למובילי ההתנגדות המזויינת לנאצים.
8. ארגון הגטו והחיים בו
א. הסבירי מה אפשר ללמוד על מטרות הגרמנים מהדרך שבה נהלו את הגטאות ומתנאי החיים בהם.
ב. תארי ארבע פעולות מתחומים שונים שנקטו היהודים בגטאות כדי לשמור על זהותם האנושית והיהודית.
9. התמודדות היהודים עם שאלות ערכיות בתקופת השואה.
א. הסבירי את המושג קידוש החיים כתפישת עולם מנחה בזמן השואה.
ב. בקרב היהודים הועלו טענות ערכיות בעד ונגד התנגדות מזויינת. הציג ארבע טענות כאלה (שתי טענות בעד ושתי טענות נגד).

ג. הציגי שאלה אחת שנשאלו רבנים בתקופת השואה והסבירי את הדילמה שבשאלה על רקע תנאי החיים בתקופה זו.

10. הסבר את המורכבות שבתפקיד ראש היודנרט. הצג דילמה אחת שעמדה לפני ראשי היודנרט.

11. התמודדות יהודים מול מדיניות הנאצים

א. הצג והסבר שני שיקולים שונים של יהודים שהסכימו לקבל תפקיד ביודנראט.

ב. הצג דוגמה אחת למאבק של היהודים על קיומם הפיזי בשנים 1939-1941 (חוץ ממרידות) ודוגמה אחת למאבקם על קיומם הרוחני.

12. היודנרטים

א. כתבי מטרה אחת שהייתה לגרמניה במינוי היודנרטים, והסבר שני שיקולים של יודנרטים לקבל על עצמם תפקיד של ראש היודנראט.

ב. הסבר את הגישה של אדם צ'רניאקוב כלפי הפקודה לגירוש יהודים מהגטו.

13. הנהגה בגטאות

הצג שתי עמדות של היודנרטים בנוגע למרד, והבא נימוק אחד לכל עמדה.

14. הציגי שני הבדלים בין אופי ההנהגה של ראש היודנרט צ'רניאקוב לאופי ההנהגה של ראש היודנראט בלודז' חיים רומקובסקי.

15. הגטאות והיודנרטים

א. הביאי שני הסברים להקמת היודנרטים?

ב. צייני שני ארגונים שניסו לעזור ליהודים להתמודד עם קשיי הקיום בגטו וכתבי במה סייע כל אחד מהארגונים שציינת (בתשובתך אין לכתוב על יודנרט).

ג. "עבודה כדרך הצלה" – הסברי את העמדה של התומכים בתפיסה זו ואת העמדה של המתנגדים לה.

16. הצג שתי תופעות של מתחים חברתיים בגטו.

17. הבא שלוש דוגמאות להתמודדות היהודים עם הקשיים הפיזיים והרוחניים בגטו.

18. א. צייני שלושה תפקידים שמלאו היודנרטים בארגון החיים הפנימיים בגטו.

ב. הציגי שתי בעיות שעוררו התלבטות אצל היודנרטים והסבירי כל אחת מהן?

ג. הציגי שתיים משלוש השאלות שהופנו לרבנים בגטאות. פרטי כיצד הרב מנמק את תשובתו לאחת השאלות.

19. דפוסי התמודדות עם החיים בגטו

א. בגטו וארשה הכריז הרב ניסנבוים "זוהי שעה של קידוש החיים". הסבר את משמעות המושג ואת החידוש שהיה בו בתקופה זו.

ב. הצג שתי עמדות שונות של היודנרטים בנוגע לביצוע תפקידם החל מתקופת המשלוחים (אקציות) והסבר את השיקולים שהנחו כל אחת מעמדות אלה.

20. הצג שלוש אמות מידה שעל פיהן נבחרו או מונו ראשי היודנרטים. אילו התלבטויות עמדו בפני ראשי היודנרטים בעת קבלת התפקיד

התנגדות מזוינת בגיטאות ובמחנות הפרטיזנים

התנגדות סמויה: פירושה לשרוד ובכך לנצח את הנאצים השואפים להשמידו וכן לשמור על צלם אנוש-תרבות ומוסר כל אלו הם "קידוש החיים".

התנגדות גלויה: התנגדות פיזית אקטיבית בנשק והתנגדות פאסיבית שפירושה סירוב להתפנות למחנות ההשמדה למרות צו הנאצים, הסתתרות בבונקרים וניסיון לברוח מהגטו ליערות.

ההתנגדות המרכזית הייתה התנגדות חמושה כפי שקרה במרד גטו וארשה המפורסם. מובילי מרידות היו חברי תנועות הנוער, זאת משום שהיו צעירים ללא ילדים, מרדנים מטבעם, שכבוד עמם והמסירות למענו היו חשובים להם. חשוב לציין ולזכור שההתנגדות החמושה החלה רק כאשר היה ברור שמטרת הנאצים השמדה טוטאלית של כל היהודים ושלכל היהודים גזר דין מוות. עד אז עסקו בחינוך להגשמה ציונית או הקמת חברה סוציאליסטית בהתאם לכל תנועה ותנועה. מהרגע שהבינו את המצב החלו לתכנן התנגדות שפירושה לחימה שאין עמה סיכויי הצלה אלא מוות בכבוד ונקמה בגרמנים.

בלילה של ינואר 1942 התכנסו בגטו וילנה חברי תנועות הנוער החלוציות שם הוקרא הכרוז שחיבר אבא קובנר ממנהיגי "השומר הצעיר" שפנה לנוער היהודי בגטו וילנה:

"אל ניתן שיובילנו כצאן לטבח! נוער יהודי, אל תיתן אמון במולכים אותך שולל. משמונים אלף יהודים שב"ירושלים דליטא" שרדו אך עשרים אלף. לעינינו קרעו מאתנו את הורינו, אחינו, ואחיותינו. היכן הם מאות הגברים שנחטפו לעבודה בידי ה"חוטפים" הליטאים? היכן הן הנשים הערומות והילדים, שהוצאו מאתנו בליל האימים של הפרובוקציה? היכן הם יהודי יום הכיפורים? היכן אחינו מהגטו השני? כל אשר הוצא משערי הגטו לא חזר עוד. כל דרכיו של הגסטאפו מובילות לפונאר. ופונאר היא מוות! המהססים! השליכו מעליכם כל אשליה. ילדיכם, בעליכם ונשיכם אינם עוד. פונאר אינה מחנה – שם נורו כולם. היטלר זומם להשמיד את כל יהודי אירופה. על יהודי ליטא הוטל להיות הראשונים בתור. אל נלך כצאן לטבח! נכון, חלשים אנו וחסרי-מגן, אולם התשובה היחידה לאויב היא התנגדות! אחים! מוטב ליפול כלוחמים בני-חורין מלחיות בחסד מרצחים. להתגונן! עד הנשימה האחרונה."

משמעות הכרוז: א. הסרת הערפל ששרר סביב גורל המגורשים מגטו וילנה: כולם הומתו!

ב. מותם איננו צעד מקרי אלא כוונת הנאצים להרוג את כל יהודי אירופה בשיטתיות.

ג. ישנה כאן קריאה ראשונה ליהודי אירופה למרוד.

כך קם בגטו וילנה שבארץ ליטא ארגון פרטיזני מאוחד בפיקוד יצחק ויטנברג.

בהדרגה הוקמו ארגוני מחתרת בעוד גטאות. לדוג' בגטו ביאליסטוק ווארשה. בעיקר בהנהגת תנועות הנוער.

ישנם שלשה סוגי מרידות עיקריות:

1. מרידות בגטאות. 2. התקוממויות במחנות ההשמדה. 3. לחימה פרטיזנית.

מרידות בגטאות:

בשל קשיים רבים נפתח המרד מאוחר מאד והשתתפו בו מעט מאד יהודים-צעירים בעיקר.

הקשיים שעמדו בפני המורדים:

א. מחסור בנשק וידע צבאי: בניגוד לשאר המחתרות האנטי נאציות לא היה ליהודים מקור לנשק. היה עליהם לייצר נשק באופן פרימיטיבי תוך הסתכנות חייהם, או לקנות בשוק השחור במחיר גבוה תוך סיכון שילשינו עליהם. כמו כן מעטים מאד עברו הכשרה צבאית כלשהי.

ב. האוכלוסיה המקומית : האוכלוסיה המקומית הפולנית אנטישמית ולא מסייעת. המחתרת הפולנית סרבה לתת נשק.

ג. ענישה קולקטיבית : הנאצים נהגו להעניש את כל הקהילה או חלק ממנה על מעשה של יחיד או קבוצה שפגע בכבוד הנאצים או באינטרסים שלהם. כך הועמדו יוזמי המרד בפני דילמה מוסרית קשה : האם למרוד ולסכן בכך את משפחתם קרוביהם ושאר האוכלוסייה הלא לוחמת בגטו ולגרום לחיסולו של הגטו?

ד. היודנראט : מועצות היהודים בדרך כלל התנגדו למרד מתוך מגמה לנסות ולהציל את הגטו ולכן סרבו לסייע למחתרות. היו שאף הסגירו את המורדים לנאצים.

ה. כיצד להקים ארגון שיכלול את כל הזרמים? היו תנועות שהתאחדו ותנועות שלחמו בנפרד. לדוגמה במרד גטו וארשה היו שני ארגונים נפרדים שמרדו בשני אזורים שונים.

ו. היה צריך לשמור על קשר בין המחתרות בגטאות השונים כדי להעביר מידע ולפעול במשותף. לשם כך סכנו עצמן נערות יהודיות והתחזו לפולניות וכך נסעו, העבירו מידע ועוד.

מה הניע אותם בכל זאת למרוד?

הרצון למות בכבוד, להאדיר את שם עם ישראל בהיסטוריה "שלא הלכו כצאן לטבח" וכדי לקדש שם שמיים, ולנקום בנאצים.

תהליך מרד גטו וארשה

קיץ 1942-בעיצומו של הגירוש הגדול בו מגורשים 300 אלף יהודים מגטו וארשה למחנה ההשמדה טרבלינקה. ראש היודנרט מתאבד. מוקם ארגון א"י"ל "ארגון יהודי לוחם". הארגון הוקם על ידי חברי תנועות הנוער שומר צעיר, עקיבא דרור. בין מנהיגיו: יוסף קפלו ושמואל ברסלב. כאשר הוקם היה חסר השפעה כי יהודי הגטו לא האמינו שהם מובלים להשמדה וקיוו לנסות לשרוד. חברי איל היו מאוכזבים ומיואשים על שלא הצליחו למנוע את הגירוש להשמדה.

לאחר הגירוש הגדול השני, בספטמבר 1942 נותרו רק 60 אלף יהודים בגטו. כבר היה ברור לכל כי כולם מובלים להשמדה. שניים ממנהיגי המחתרת הוצאו להורג בעקבות הלשנה. המחתרת שוקמה. איל מהר לשלוח שליחים לגטאות שונים כדי להדריכם בהקמת ארגון יהודי לוחם. בנוסף נכנסו ההכנות למרד להילוך גבוה : לארגון איל הצטרפו הבונד ויהודים קומוניסטיים. נרכש והוכן נשק, הוצאה עיתונות מחתרתית שקראה ליהודים למרוד וגלתה להם שגורלה יהיה מוות. והטיפה לנקמה ולכבוד יהודי. **בינואר 1943** הוציאו הגרמנים פקודה נוספת ליהודים שנותרו כי עליהם להגיע לנקודת האיסוף (לגירוש למחנות). היהודים בעידוד ארגון איל מחליטים לא לבא, והגרמנים נאלצים להוציאם בכוח מבתיהם. כאשר ניגשים הגרמנים לחפש את היהודים פותחים היהודים בקרב פנים אל פנים עם חיילים ושוטרים גרמנים. הגרמנים המומים נסוגים מהגטו. הצלחת המורדים הייתה חשובה: לראשונה הוכח כי ניתן למרוד בגרמנים. הציבור שוכנע כי כדאי ללחום. ב-3 החודשים עד הגעה נוספת של הגרמנים באפריל התכונן א"י"ל למרד : קבע גזרות לחימה לכל קבוצה הטיל מס על בעלי אמצעים לרכישת נשק, נבנו בונקרים חוסלו מלשינים ועוד.

הגרמנים חוזרים באפריל עם טנקים וגדודים. מטרתם לנצח את היהודים המתחבאים בבונקרים והמסרבים לצאת ולנצח את המחתרת שנלחמת בהם ברימונים. בשלב א' פותחת המחתרת היהודית איל באש-רימונים אקדחים ורובים. כך נהרגים בקרבות רחוב גרמנים ונפצעים (יש מספר גרסאות על מספרי הנפגעים-לפי הגרמנים 16 הרוגים לפי איל 250 הרוגים). ארגון אצ"י, של ביתר הצליח להניף על גג בטון דגל כחול לבן ודגל פולני, סימן הישג ליהודים. בשלב שני שינו הגרמנים שיטה : הם החלו לשרוף את הבתים בהם מתחבאים יהודים כדי שהם ייכנעו או ישרפו. נשים וילדים קפצו החוצה, מאגרי מזון נשרפו.

הלוחמים נלחמים באומץ רב בלי סיכוי ממשי לנצח. במאי מחליטים הנאצים לחסל את המפקדה הראשית של איל בבונקר ברח' מילה 18. החדירו רעל לבונקר דרך צינורות הגז. רב הלוחמים נהרגו. בשלב ג' מיעוטם המשיכו להילחם או ברחו לצד הארי (הפולני) של וארשה ומשם לערות. גנרל שטרופ-מפקד הכוח הנאצי הודיע בי הגטו לא קיים עוד.

משמעות וייחוד מרד גטו וארשה:

אמנם המרד לא הכניע את הגרמנים. הגטו חוסל ורוב היהודים שבו נהרגו בטרבלינקה. אולם הוא נחשב להצלחה היסטורית משום שלראשונה בשואה יהודים לוקחים אחריות מתנגדים באופן פיזי לגרמנים הורגים בהם ובוחרים כיצד למות. כבוד וגאווה יהודית ועידוד יהודים במקומות נוספים למרוד. בנוסף גטו וארשה הצליחה המחתרת באופן ייחודי לגייס את רוב היהודים לתמוך בה.

המרד גם התפרסם בעיתונות העולמית והשפיע על המחתרת הפולנית למרוד.

מרידות נוספות בעקבות גטו וארשה

- גטו וילנה: בספטמבר 1943 מתחיל הפינוי של הגטו. הצעירים מנסים למרוד אולם המבוגרים מאמינים לנאצים שהם נשלחים "לעבוד במזרח". לכן מתנגדים למרידה ומצייתים לפינוי. המורדים עוזבים את וילנה ובורחים ליערות.
- גטו קראקוב: חברי המחתרות היהודיות התחזו לפולנים ונהלו פעולות תקיפה מוצלחות מן הצד הפולני של העיר קרקוב. התנקשו בגרמנים, התקיפו בית קפה והרגו 12 גרמנים. לאחר מכן רובם נאסרו עקב הלשנות. החיסרון היה שלא נראו כיהודים ולא הובן שיהודים הם שמרדו.
- גטו ביאליסטוק: הצעירים מתנועות הנוער השונות מתאחדים ופותחים במרד מסוג "תמות נפשי עם פלשתים" כלומר: יהודי שמומת הורג תוך כדי נאצי.

פרטיזנים

פרטיזנים הם לוחמים ניידים שמנסים לשבש את פעילות האויב ע"י פעולות חבלה של עורקי תחבורה, פגיעה במקורות לאספקת חשמל ומצבורי נשק. פרטיזנים פעלו ביערות ברחבי אירופה. ראשוני הפרטיזנים-חיילים סובייטים שנשבו ע"י הגרמנים וברחו. היו פרטיזנים פולנים ואוקראינים שהיו אנטישמיים מאד. כשהחלו רציחות היהודים בגטאות ולידם היו שברחו ליערות כדי להינצל ולמרוד בנאצים.

בגטאות מסוימים סמוכים ליערות הייתה מחלוקת אם להישאר בגטו עם המשפחה תוך ניסיון להגן על חיי היהודים בגטו ועל הכבוד היהודי או שמא לברוח ליערות להגביר סיכויים לחיות. כל גטו הכריע אחרת.

קשיי הפרטיזנים היהודים

1. הסכנה ביערות- הדרך ליער ובו מסוכנת כי הדרך ליער מלאה בכוחות גרמניים ובמשטפי פעולה. גם תנאי החיים ביער-פגעי הטבע מלחמה בשטח פתוח וכו' הרתיעו אותם.
2. פרטיזנים אנטישמיים- רבים מהפרטיזנים הלא יהודים היו סך הכל שודדים ואף רוצחי יהודים שסכנו את שלום היהודים. למרות האויב הנאצי המשותף לא ראו בפרטיזנים היהודים בני ברית והאשימו אותם בניסיון לשדוד אותם וכו'.
3. אוכלוסיה מקומית אנטישמית- ליטאים פולנים ועוד מקומיים אנטישמיים לא ספקו מזון, מידע ומחסה לפרטיזנים היהודים ואף הרבו להסגירם לנאצים.
4. מחסום הנשק- לשורות הפרטיזנים התקבלו רק בעלי נשק. ליהודים לא היה נשק מאף ממשלה ושלמו עליו כסף רב, לכן יהודים עניים לא הצטרפו.
5. אחריות קולקטיבית- הידיעה כי בריחה ליער עלולה לגרור ענישת בני המשפחה ואולי אף ענישת כלל יושבי הגטו הרתיעה רבים מלברוח.
6. האחריות למשפחה- רבים בחרו להישאר בגטו ולא להפקיר את הוריהם ואחיהם בתקופה כה קשה.
7. מחסום המסורת היהודית- שרגילים להבינה כמעודדת תפילה וגבורה רוחנית ולא פיזית.

8. צרכים ייחודיים של מחנות משפחה- ליערות רבים הגיעו משפחות שלמות ששאפו להינצל ולא להילחם והם סיכנו את הלוחמים.

דרכי הלחימה של הפרטיזנים היהודים

הפרטיזנים הגויים היו אנטי נאצים וערכו מארבים על הנאצים בכפרים קטנים. פגעו באספקת מים וחשמל, בגשרים ורכבות שהובילו חיילים לחזית ובכלל. הם לא יכלו להכריע את המלחמה, אך שיבשו את הפעילות הגרמנית, סכנו את בטחון הגרמנים וערערו את המוראל הגרמני. רק בשלב מאוחר כשהתבססו הסכימו לקבל יהודים לשורותיהם.

כ-30 אלף פרטיזנים יהודים במזרח דרום ומערב אירופה הצטרפו ליערות השתתפו במבצעים נועזים ובקרבות. חלקם ניצל והגיע לאזורי החופש. היו קבוצות שזכו לאותות הצטיינות מצד הסובייטים ולאמונם המלא. **המשמעות: הישרדות ונקמה יהודית ואנושית בנאצים.**

**הצלת יהודים: ניסיונות הצלה של יהודים ע"י יהודים
וע"י גויים, תכנית אירופה ("משאיות תמורת דם")**

יהודים מצילים את עצמם

ההצלה היהודית באה לידי ביטוי באופנים שונים :

I. הניסיונות להציל את יהודי סלובקיה

במרס 1942 בעקבות ועידת ואנזה , החלו שילוחי היהודים בסלובקיה למחנות ההשמדה. להנהגה היהודית בסלובקיה נודע על הגירושים מספר שבועות לפני תחילתן, הם הקימו את קבוצת העבודה אשר פעלה להצלת יהודי סלובקיה בשלושה דרכים :

הדרך הראשונה- שוחד. וייסמנדל (מראשי מנהיגי יהודי סלובקיה) וחבריו הגו את **"תוכנית אירופה"**

תוכנית אירופה

התוכנית הועלתה ע"י כמה מראשי הקהילה היהודית בסלובקיה, שהתארגנו במסגרת "קבוצת העבודה". אנשי "קבוצת העבודה" פתחו במשא ומתן עם ראשי הממשל הסלובקי ועם דיטר ויסלצני שנמנה על הצוות של אייכמן. המטרה הייתה לעצור את הגירושים מהמדינה באמצעות תשלום שוחד לגרמנים. העובדה כי נוצרה הפוגה זמנית בגירוש יהודי סלובקיה , הובילה לגיבוש תכנית לכלל יהודי אירופה. לפי התוכנית יפסקו השילוחים להשמדה בתמורה ל- 2-3 מיליוני דולרים שתשלם יהדות העולם לגרמנים. הנהלת הסוכנות נמנעה זמן רב מלפעול בגלל החשש שמדובר במרמה, לכן המו"מ נמשך כשנה וסכומי כסף ראשוניים הופקדו באיחור. אולם אז הודיע ויסלצני כי הגרמנים חזרו בהם מהתוכנית להפסיק את הגירושים. לאחר המלחמה היו שסברו שסיכויי התוכנית היו ריאליים אולם אין כל עדות לנכונות לסגת מתוכנית ההשמדה הכוללת.

הדרך השנייה- הקמת מחנות עבודה בסלובקיה , הוקמו שלושה מחנות, מקלט לכ-4000 יהודים, רוב אנשי המחנות לא גורשו להשמדה, לפחות עד אוקטובר 1944.

הדרך השלישית- הברחת כ-שמונת אלפים יהודים מסלובקיה להונגריה.

הניסיון להציל את יהודי הונגריה-

שליחותו של יואל בראנד

במרס 1944 חיו בהונגריה קרוב ל-800,000 יהודים. הם חיו בבטחה יחסית משום שהגרמנים לא כבשו את הונגריה והסתפקו בשיתוף פעולה עם הממשל ההונגרי הפרו נאצי. שליטי הונגריה לא רצו לשלוח את היהודים למוות, ורק כיבושה ע"י הנאצים (בגלל החשש להצטרפותה לבעלות הברית ב-1944) הביא לביצוע הפתרון הסופי גם בהונגריה.

בפני אייכמן עמדו שתי מטרות:

1. להשמיד במהירות את יהודי הונגריה לפני כניסת הצבא האדום.
 2. לנסות ולפתוח מו"מ עם המערב באמצעות הקורבנות היהודים.
- בהונגריה היו שני ארגונים יהודיים: האחד המנהיגות המסורתית הקיימת, והשנייה הוועד לעזרה והצלה בראשות בראנד וקסטנר איתם בחר אייכמן לנהל מו"מ. תוכניתו של אייכמן הייתה ברורה- לסחוט מן היהודים משאבים כלכליים מקסימליים ולהמשיך במשלוחים. בראנד נבחר לנהל את המו"מ באפריל 1944 ואייכמן הציע לו את העסקה "סחורה תמורת דם".

"סחורה תמורת דם"

התוכנית הוצעה ב-1944 ע"י אנשי "וועד ההצלה" – ישראל קסטנר ויואל ברנד, אשר יצרו קשר עם אייכמן. התוכנית קבעה כי יופסקו השילוחים של יהודי הונגריה לאשוויץ, בתמורה לעשרת אלפים משאיות. הגרמנים שלחו את ברנד לקושטא, כדי להעביר את הצעתם לעולם החופשי. אולם עוד לפני שברנד קיבל תשובה (ב-15 למאי 1944) פתחו אנשיו של אייכמן, בסיוע המשטרה ההונגרית בשילוח יהודי הונגריה לאשוויץ. ב-19 במאי נפגש בראנט עם ועד הצלה בקושטא (נציג הסוכנות היהודית) אשר הודיע על התנאים ואלה הועברו לבריטניה, ארה"ב ובריה"מ. בריה"מ ובריטניה הודיעו מיד על סירובן לנהל מו"מ עם הנאצים. האמריקאים דווקא הביעו נכונות להיכנס למו"מ. שליחותו של בראנט נכשלה לגמרי. הוא חי בתחושה של החמצה אך היסטוריונים כיום סבורים כי הצעת אייכמן הייתה בלוף.

רכבת קסטנר-

קסטנר

ניסיון הצלה מוצלח יותר נעשה ע"י קסטנר מראשי הוועד לעזרה והצלה. הוא הצליח לסכם

עם אייכמן עסקה בה אושרה יציאתם של 1680 יהודים לשוויץ, (בה היו מכיריו, ידידיו,

בני משפחתו, עשירים). הוא הצדיק את מעשהו, כתקדים להפסקת המשלוחים ובעקבות הרכבת יבואו רכבות נוספות. הם הגיעו לברגן בלזן ורק לקראת סוף המלחמה הורשו לצאת לשוויץ.

III. יהודים מצילים את עצמם

- **בליטא** הצליחו היהודים לעבור את הגבול לבריה"מ ולהסתתר בה. קבוצות קטנות הצליחו לעלות לא"י בראשית המלחמה. הודות לפעולתו של הקונסול היפני בקובנה קבלו אלפי יהודים אשרות למזרח הרחוק.
- יהודים הצליחו לברוח מן הגטו אל היערות ושם הצטרפו לתנועה הפרטיזנית הכללית או יצרו מחנות משפחה והצליחו לשרוד.
- ממחנות ההשמדה נמלטו יהודים עובדי המחנה אשר חשו שהגיע תורם להישלח לתאי הגזים.
- פעולת ההצלה החשובה ביותר ביצעו **תנועות הנוער** באירופה המזרחית והמערבית. פרט לתפקיד המכריע שמילאו תנועות הנוער במרד בגטאות ובמאבק בפרטיזנים הם מלאו תפקיד חשוב בהצלת היהודים. (יש להבחין בין תנועות הנוער במערב אירופה למזרח. במערב היה הדגש על הצלה ואילו במזרח על לחימה). הצלת יהודים באה לידי ביטוי באופנים שונים:

1. הפצת תעודות אריות מזויפות בקרב הפליטים היהודים, דבר שאפשר לאלפי פליטים יהודים לחצות את הגבולות לארצות ניטרליות.
2. הסתרת היהודים במקומות מסתור בשטחי הכיבוש הגרמנים. זה חייב קשרים עם גורמים לא יהודיים כגון מחתרות לא יהודיות, אוכלוסייה מקומית.
3. סיוע למעבר פליטים יהודים את הגבול. דבר שהצריך ארגון יעיל של מדריכים, תחנות, מעבר, מקומות מסתור, מתן תעודות מזויפות. יש לציין כי תנועות הנוער הצילו מאות ילדים במבצעים נועזים ומסוכנים.

שאלות מבחינות בגרות

1. הצלת יהודים בשואה
 - א. הצג שתי דרכים בהם סייעו גויים להצלת יהודים בתקופת השואה, והסבר שניים ממניעיהם.
 - ב. מה הייתה "תוכנית אירופה". הצג הסבר אפשרי לכישלון התוכנית.
2. "משאיות תמורת דם" ו"תוכנית אירופה" היו ניסיונות להצלת יהודים בתקופת השואה. הצג אחת מתוכניות אלה. הביאי דוגמה אחת לניסיונות של יהודים להציל יהודים באמצעות משא ומתן עם הגרמנים.

מדינות ועמים (קבוצות ויחידים) לנוכח השואה

מוסדות וארגונים בינלאומיים

בנסיה

אי מעורבות, (שתיקה) האפיפיור לא גינה אפילו פעם אחת את השמדת היהודים והסתפק בגינויים כללים. (במיוחד לאור העובדה שהם היו הראשונים שקבלו את הדיווח על הרצח...)

הטיעון לשתיקת האפיפיור – אין להתגרות בנאצים ובשותפיהם.

יש לציין כי במקומות רבים באירופה סייעה הכמורה הנוצרית הנמוכה להסתיר את היהודים במנזרים ובבתי מחסה נוצרים. תוך איום מתמיד על עונשים חמורים.

צלב האדום-

סיוע מוגבל, בעיקר תרופות וציוד, התעלמות מהאמת בביקור בטרזין.

ידיו של הארגון היו כבולות והוא לא יכל להשפיע על הגרמנים. הוא ביקר רק פעמיים במחנות ריכוז, אך הוא נדבק במחלת השתיקה. הוא קיבל מידע על הזוועות במחנות אך הוא העדיף לעסוק בבעית הפליטים בכלל לאו דווקא היהודים. טענתם, חשש לסוכנים באירופה ומכאן החובה לאיפוק וניטרליות.

חסידי אומות העולם

חסידי אומות העולם באו מכל עמי אירופה כולל עמים בעלי נטייה אנטישמית. מדובר ביחסי סגולה שמצפונם לא נתן להם לעמוד מנגד מול גורל אכזרי של מאות אלפי יהודים, והם עשו כל שביכולתם, תוך סכנת נפשות מתמדת, להציל יהודים. הם ראו כחובה אנושית את הצורך לקיים צו מוסרי אנושי, שרבים הכירו אותו, אך מעטים מאוד מימשו אותו. מספר דוגמאות:

● **אריסטיד דה סוסה מנדס-קונסול** פורטוגלי כללי בצרפת. קיבל הוראה כי אין לתת אשרות כלל וודאי לא ליהודים. למרות זאת הנפיק אשרות כניסה, עד לעשרת אלפים פליטים יהודים, לארצו, ובכך לקח סיכון אישי לאבד את משרתו. הוא הספיק להנפיק אלפי אשרות, לפני שנקרא שוב לליסבון. פוטר ממשרתו ומת בעוני ובחוסר כל.

● **אוסקר שינדלר** - גרמני קתולי שניהל מפעל למכשור מטבחים בגטו קרקוב. הוא היה רשאי להעסיק פועלים יהודים וניסה להגן על היהודים במפעלו. כאשר הגסטאפו ניסה להעביר עוידים למחנה הכפייה, בו נרצחו אלפי יהודים, הוא הצליח להחזיק בעובדיו באמצעות שוחד ושתדלנות. עם התקדמות הצבא הסובייטי, העתיק את מפעלו לברונליץ במורביה יחד עם כל כח העבודה היהודי. כשנאמר לו כי בתחנת הרכבת ישנו קרון החתום "בדברי ערך" השייך לס.ס., קרון שנדד על פסי רכבת כעשרה ימים מכוסה קרח, ובתוכו כ- 100 יהודים רעבים וקפואים, שינדלר הסיח את דעתו של פקיד הרכבות, כתב בעצמו מסמך אישור ושיכנע את הפקיד שהקרון מיועד אליו ואל מפעלו. הוא פרץ את הקרון, האכיל ושמר על היהודים ששרדו בו יחד עם אשתו שסיפקה מזון וציוד הכרחי. שינדלר הציל 1200 יהודים ע"י העסקתם במפעלו ויחס אנושי.

● **ראול ולנברג - דיפלומט** שבדי, שנשלח לבודפשט בירת הונגריה ע"י ממשלת שבדיה לעזור ולהגן על יותר מ- 200 אלף היהודים שנשארו במדינה, לאחר ש- 400 אלף כבר נשלחו לאושוויץ. ולנברג נרתם מיד והוציא אלפי דרכוני חסות, דהר במכוניתו אחר צעדות המוות לכיוון אוסטריה והצליח להחזיר מאות רבות של יהודים מן המצעדים באמצעות מתן תעודות חסות של שבדיה. כמו כן סייע בארגון גטו בינלאומי, בו שוכנו כ- 15 אלף יהודים. לאחר המלחמה נלקח ע"י הסובייטים לתוף בריה"מ ונרצח.

מניעים לפעולות הצלה של יהודים ע"י יחידים, קבוצות, עמים

- רגש חובה מוסרי והומנטרי. תפיסה שהיהודים הם אזרחים שווי זכויות במדינה ולכן הם ראויים להגנה.
- מניעים דתיים - כל בני"א נושאים צלם אלוקים
- ידידות אישית או שכנות טובה.
- מחאה נגד הכיבוש הנאצי.

שאלות מבחינות בגרות

1. בין חסידי אומות העולם נמנים גם נציגים דיפלומטים של מדינות שונות. תאר מבצע הצלה שיזם אחד מדיפלומטים אלה.
2. מה הייתה "תוכנית אירופה". הצג הסבר אפשרי לכישלון התוכנית.
3. הצג שני מניעים של חסידי אומות העולם להצלת יהודים, וציין שני קשיים שהיו להם בהצלת יהודים.
4. הביאי דוגמה אחת לניסיונות של יהודים להציל יהודים ע"י מו"מ עם הגרמנים.
5. צייני שתי דרכים בהם ניצלו היהודים ע"י האחרים.
6. הציגי שני מניעים לפעולות הצלה של יהודים ע"י קבוצות, עמים או מדינות באירופה בשנות המלחמה. הביאי שתי דוגמות לפעולות כאלה.

לאחר השואה- שארית הפליטה

במחנה עקורים בגרמניה שוב מאחורי

גדרות , ליד מחנות הריכוז לשעבר.

מחנות העקורים

עם סיום המלחמה שוכנו מיליוני בנ"א במחנות עקורים אשר הוקמו כולם

בשטחי הכיבוש במערב אירופה. בתחילה רוב השוהים במחנות היו לא

יהודים ובהם עשרות אלפי יהודים ממזרח אירופה שנותרו בשטחי

הכיבוש בגרמניה ובאוסטריה. אליהם הצטרפו יהודים שהגיעו בזרם

הבריחה ממזרח אירופה ונעו מערבה. בסוף 1946 ישבו כ-250,000 עקורים

יהודים (יהודים שיצאו ממחנות הכפייה , הריכוז וההשמדה במחנות מעבר תחת חסות ארה"ב ובריטניה).

הטיפול בעקורים נעשה מתוך מחווה הומניטארית. דאגה לשלומם עד שיתאפשר להם להמשיך את דרכם. נציגי הגיוינט פקדו את מחנות העקורים וסייעו בכסף , מזון וציוד. חיילי הבריגאדה היהודית וחברי הארגונים , "המוסד לעלייה" וה"בריחה" הגיעו למחנות הקורים במטרה להכניס לקראת המעבר לדרום היבשת. רצונם היה להגר **מאירופה לא"י**. הרצון העז של אותם ניצולים לעלות לא"י ייחד אותם והוביל להגירה המונית של יהודים אלה נקראת "תנועת הבריחה".

תנאי החיים במחנות העקורים

בשלב ראשון חיו יהודים ולא יהודים יחדיו, תנאי החיים היו קשים , מאחורי גדר תיל רובם לובשים מדי אסירים . היחידים שהורשו לבקרים הם רבנים צבאים בצבא ארה"ב. בהדרגה שופר מצבם של המחנות בעקבות התערבות קצינים יהודים אמריקאים, ולחץ של דעת הקהל. העקורים היהודים שוכנו בנפרד , קבלו סיוע מצד גופים וארגונים שונים :

- תנועות נוער חלוציות עסקו בשיקום הפליטים ובהכוונתם לא"י.
 - קבוצה של פרטיזנים ולוחמי מחתרת.
 - אנשי הבריגדה מא"י- עזרו בארגון חיי היהודים, בהקמת רשת חינוך, מפעלי תרבות, תנועות נוער.
 - שליחי היישוב- אנשי קיבוצים ואנשי חינוך שסייעו להתארגנות.
 - ארגוני סיוע אמריקאים- הגיוינט וההיא"ס.
- אופן עזרתם :** ארגון וגיבוש החיים בתוך המחנות, ניהול הקבוצה, חיי תרבות , ומאבק להעפלה.

בעיות ודילמות של העקורים

- בעיית הזהות האזרחית-אזרחי איזה מדינה הם, האם הם יכולים בכלל לשוב אליה.
- ציפייה לעתיד- תחושת הבדידות וציפייה לפגוש גורם יהודי מוסמך אשר יסייע להם.
- חוסר כול- היהודים חסרי רכוש וללא כסף.

מדוע לא שבו היהודים לארצות מוצאם?

- המפגש עם חברי הבריגאדה והשליחים מהארץ עורר בעקורים תקווה לגאולתם ע"י עלייה לא"י.
- הם ברחו מהעבר, מזיכרון השואה.
- הימשכות האנטישמיות (בעיקר בפולין) ותוהו ובוהו ששרר במדינות אלה לאחר המלחמה דוגמה בולטת הפוגרום בקיילצה.
- החשש ששערי מזרח אירופה יסגרו והם לא יוכלו לצאת משם..

פעולות של ניצולי שואה במחנות עקורים ומטרותיהם

המטרה	הפעולה
הכנה לעלייה לא"י	התארגנות ציונית
שיקום נפשי רוחני	חינוך ותרבות
לשמר ולזכור את מאורעות השואה	תיעוד -כתיבת זיכרונות
תשובה לאבדון	שיקום אישי מסגרת משפחתית (נישואין, לידה)

תנועת "הבריחה"

הבהרת המושג בריחה

במונח בריחה אנו מתכוונים לשני מושגים :

תופעה- שהתרחשה באירופה כצעד ספונטני, לאחר מלחמת העולם השנייה . שרידי המורדים בגיטאות, פרטיזנים וניצולי מחנות החלו לנוע ללא ארגון מסודר וללא כיוון ברור, רק כדי להתרחק מן המציאות האיומה בה נמצאו. נדידת היהודים הפכה לבריחה.

ארגון- שפעל במטרה לסייע לפליטים היהודים להגיע לחופי הים התיכון . תנועת הבריחה סייעה ליהודים בשלב הראשון , להגיע ממחנות העקורים בעיקר מגרמניה, אוסטריה איטליה, יוון וצרפת ובשלב שני העלתה אותם על אוניות שנרכשו ע"י הג'וינט לא"י.

היציאה ההמונית של שרידי היהודים ממזרח אירופה בעיקר מפולין החל בשנת 1945 לכיוון גרמניה וארצות מערב אירופה בשאיפה להגיע לארץ. הצורך בקיומו של "ארגון בריחה" נבע מכך שמדיניות הספר הלבן השלישי נמשכה למרות השואה.

שלושה גורמים תרמו להקמת "ארגון הבריחה" לא"י :

- החיילים העבריים מא"י- אנשי הבריגאדה היהודית אשר נעו בחופשיות רבה במערב אירופה סייעו רבות לפליטים בתחום הארגוני.
- גרעיני תנועות הנוער החלוציות העניקו לבריחה כיוון לאומי ציוני. הקימו גרעיני קיבוצים בהם התרכזו פליטים מרוסיה וייצגו את שארית הפליטה בפני השלטונות המקומיים והצבאיים.
- שליחים מא"י מטעם המוסד לעלייה ב' פעלו באירופה במטרה לארגן יהודים לעלות לא"י. הם פעלו להקמת נקודות מעבר ליד הגבולות , דאגו לויזות, תעודות מעבר, רישיונות נהיגה, מכוניות, קביעת כיווני הבריחה לנמלים בדרום אירופה, מורי דרך, ואף הסכמים עם ממשלות למתן מעבר ליהודים.

סיבות להצטרפות הניצולים לתנועת הבריחה :

- האנטישמיות הפולנית , פוגרומים, דוגמה בולטת פוגרום קיילצה.
- הרצון לעזוב את אירופה בכל מחיר, בשל אובדן משפחתם וביתם.
- הרצון להגיע לא"י.

דרכי פעולה של ארגון ה"בריתה"

הארגון מנה כ-200 גברים ונשים. דרכי (ותחומי) פעילותו של ארגון:

■ איתור נתיבי בריחה - מאחר והיה קשה להשיג תעודות ודרכונים לרבות העקורים שהיו חסרי כל, התנהלה העברת העקורים באופן בלתי לגאלי דרך מספר מדינות בהם ניתן היה הדבר. לכן לצורך איתור נתיבים בטוחים נבחרו אנשים בעלי כישורים מתאימים אשר הכירו את הנהלים השונים בהם עברו נתיבי הבריחה.

■ חציית גבולות - במקרים רבים היה צורך לחצות גבולות. לאתר מקומות נוחים ובטוחים, לשחד שומרי גבול ולהיעזר במדריכים מקומיים להמשך הדרך.

■ צרכי קיום לעקורים - מזון, ציוד בסיסי ולינה. היו מקרים בהם היה צורך לאלתר תעודות ולדאוג לכלי תחבורה.

מפת אירופה לאחר המלחמה
וכיווני הבריחה אל א"י

חשיבות ארגון הבריחה:

- אנושית, מוסרית- הצלת מאות אלפי יהודים שלא מצאו מקלט באירופה והגיעו לא"י. יצירת תקווה לבניית חיים חדשים לאחר הסבל הנורא בזמן השואה.
- מאבק ציוני- נשק פוליטי רב עוצמה במאבק נגד בריטניה לפתיחת שערי הארץ, א"י היא המקום היחיד הבטוח עבור יהודים. דעת קהל עולמית אוהדת שתבעה לבטל את הספר הלבן השלישי והביאה להעברת שאלת א"י לאו"ם.
- הבורחים שולבו במאבק להעפלה ואח"כ במלחמת השחרור.
- צעד ראשון של עלייה שגרר אחריו גל עלייה גדול שפרץ בבת אחת לארץ עם הקמת המדינה והפך את קיומה של המדינה לעובדה ממשית מדינית והיסטורית.

תרומתה של תנועת הבריחה למען המדינה

■ תנועה זו יצרה בארה"ב ובאירופה דעת קהל אוהדת, שתבעה לבטל את הספר הלבן ולאפשר עלייתם לארץ. דעת קהל זו השפיעה על מהלכים מדיניים שהביאו להחלטה בכ"ט בנובמבר.

- הבורחים לארץ שולבו אח"כ במאבק להעפלה.
- הבורחים לארץ שולבו אח"כ במלחמת השחרור.

סיכום- פעולות ניצולי השואה במחנות העקורים ומניעיהם

מניע	פעולה
שיקום החיים וניסיון לחזור ל"נורמליות"	כתיבה והפצה של עיתונות. הקמת בתי כנסת ומוסדות דת פעולות תרבותיות ומפלגתיות. קיום מערכת חינוך. קיום קורסים להכשרה מקצועית. ניסיונות לאתר קרובים.
המשכיות ושישום החיים, מציאת מענה לבדידות, "נקמה מתוקה".	נישואים בהיקף רחב. רמת ילודה גבוהה.
תיעוד והנצחה.	כתיבת זכרונות
הכנה לעלייה לארץ ישראל מציאת משמעות דרך השייכות ללאום ולקולקטיב.	הקמת חוות חקלאיות. לימוד עברית. התארגנות להעפלה/תנועת הבריחה

שאלות מבחינות בגרות

1. היישוב בארץ לנוכח השואה ושארית הפלטה ניצולי השואה במחנות העקורים התאפיינו בפעילות רבה. הציגי שתי פעולות של ניצולי שואה במחנות העקורים והסבירי את המניע לכל פעולה .
2. התארגנות לעלייה לא"י בתקופת השואה ואחריה
- א. הציגי שני קשיים שהיו בהעלאת יהודים לא"י בתקופת השואה ולאחריה?
- ב. מהי תנועת הבריחה ? צייני שתי סיבות להצטרפות ניצולים לתנועת הבריחה.
- ג. פרטי שתי פעולות של ניצולי שואה במחנות העקורים והסבירי מה רצו להשיג בעזרת פעולות אלו.